

AAN HET WOORD VOORAF

**Over de ontmoeting binnen het humanistisch geestelijk werk
en wat er aan het woord vooraf gaat**

Leonore Antoinette Meijboom

Doctoraalscriptie Humanistiek
Begeleider: mr. dr. Ton Jorna
Meelezer: prof. dr. Adri Smaling

November 2008

Voorwoord

Dit voorwoord betekent tevens de afronding van mijn opleiding aan de Universiteit voor Humanistiek, die ik op mijn vijfenveertigste begon toen mijn oudste twee kinderen het huis uitgingen om op kamers te wonen, in de stellige overtuiging mijn zorgtaken zo goed als beëindigd te hebben. Hierbij had ik onze ouderende moeders over het hoofd gezien evenals de afnemende gezondheidstoestand van mijn man. Enige jaren heb ik deze eindschrijft dan ook voor mij uitgeschoven. Naast deze mantelzorg werkte ik als fysio- en haptotherapeut bijna dertig jaar in de gezondheidszorg, waar vanuit een andere benadering contacten soms zo vanzelfsprekend leken te ontstaan. Het hoe en waarom van ontmoetingen, die de basis vormen voor een existentieel contact, bleef mij onverminderd boeien.

De totstandkoming van deze scriptie dank ik vooral aan het eindeloze geduld van Ton Jorna, die mij steeds weer bij de les hield als ik weer eens dreigde af te dwalen en was Adri Smaling meermalen de sussende figuur als ik het echt niet meer zag zitten. Hiervoor wil ik beide op deze plaats bedanken. Daarnaast was er ons nog steeds voortbestaande tutorgroepje dat mij iedere keer weer aanmoedigde en ondersteunde. Technisch waren er ook nog perikelen, namelijk die van een computer met fabricage foutje, die hele delen van mijn tekst zoek maakte en een lieve buurman die telken male heeft getracht het ergste te voorkomen. En tenslotte was er nog een geduldige echtgenoot, die alle verhalen aanhoorde en alle tegenslagen mede onderging en nu oprecht blij is dat het achter de rug is, evenals ikzelf.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
1. Inleiding	
1.1 Aanleiding	5
1.2 Mijn persoonlijke betrokkenheid	6
1.3 Ontstaanswijze en ontwikkeling van het humanistisch geestelijk werk	7
1.4 Gelijksortige ontwikkelingen bij de godsdienstige geestelijke verzorging	8
1.5 Vergelijkbare ontwikkelingen in aanpalende praktijken	9
2. Theoretisch kader	
2.1 Centrale vraag	11
2.2 Gedeelde beleving	11
2.2.1 Nabijheid	11
2.2.2 Aansluiten bij de leefwereld	12
2.2.3 Delen van alledaagse bezigheden	12
2.2.4 Behoedzaamheid en gelijkwaardigheid	13
2.3 De inbreng van intuïtie	14
2.4 De mogelijkheden van de taal	16
2.4.1 Abstract taalgebruik	16
2.4.2 Ontmoetend taalgebruik	16
2.5 Samenvattend	20
3. Methodologische verantwoording	
3.1 Onderzoeksopzet	21
3.2 Toegang tot de respondenten	21
3.3 De interviews	21
3.4 De verwerking van de analyse	22
4. De interviews	
4A Interview met H.	23
4B Interview met E.	27
4C Interview met C.	31
4D Interview met B.	37
4E Interview met J.	41
4F Interview met I.	47
5. Reflectie op de interviews	
5.1 Algemeen	50
5.2 De gedeelde beleving	51
5.2.1 Nabijheid	51
5.2.2 Aansluiten bij de leefwereld	52
5.2.3 Delen van alledaagse bezigheden	53

5.2.4	Behoedzaamheid en gelijkwaardigheid	53
5.3	De inbreng van de intuïtie	54
5.4	De mogelijkheden van de taal	55
5.4.1	Abstract taalgebruik	55
5.4.2	Ontmoetend taalgebruik	55

6. Conclusie

6.1	Algemeen	57
6.2	De gedeelde beleving	57
6.3	De inbreng van de intuïtie	57
6.4	De mogelijkheden van de taal	58
6.5	Ten slotte	59

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Daar waar mensen samenkomen wordt gecommuniceerd, op alle denkbare niveaus. We kunnen ook eigenlijk niet anders, niemand heeft ons dat geleerd, het gebeurt gewoon: van glimlach tot oogopslag, ‘small talk’ of lichaamstaal we verstaan ze allemaal. Tot zover geen probleem zou je zo denken, maar in werkelijkheid ligt het veel genuanceerder. Dat geldt met name voor de mate waarin wij elkaar verstaan: soms is veel tekst en uitleg nodig, soms ook is een blik van verstandhouding genoeg. In dat laatste geval heet het dat het tussen twee mensen ‘klikt’, dat ze elkaar als vanzelf aanvoelen. Zoals uit voorafgaande zin al blijkt lijkt hier sprake te zijn van wederkerigheid: degene, die zich meteen begrepen weet, voelt zich gekend, hetgeen de communicatie dan ten goede komt ofwel juist daardoor tot misverstaan en teleurstelling leidt. Het maakt dus nogal wat uit hoe en met wie het contact verloopt en uiteraard wenden wij ons liever en frequenter tot diegenen die ons het best lijken te begrijpen. Zeker als het ons privé leven betreft. In onze vrije tijd hebben we het voor het kiezen.

Waar het in het gewone private leven van alledag soms al ingewikkeld genoeg is om contacten te leggen en elkaar goed te verstaan, ingewikkelder en minder vrijblijvend ligt het in de beroepssfeer, met name daar waar teamwork gevraagd wordt of met klanten moet worden omgegaan. Bedrijven zijn er steeds meer op gespitst hun personeel hierin te trainen: teambuilding en bedrijfscultuur zijn toverwoorden en om die te versterken organiseert men weekendjes op de hei, survivaalkampen en workshops voor rollenspelen in alle soorten en maten. Ook aan trainers en coaches is geen gebrek. Nog nooit was er zo veel aandacht voor hoe je moet ‘overkomen’ en wat daaraan nog kan worden bijgeschaafd. Soms worden mensen er zo gekunsteld van dat je bijna zou vergeten dat we het toch van nature hebben meegekregen, dat vermogen tot communiceren.

Hoewel aan contactvriendelijkheid en communicatieve openheid blijkbaar in veel beroepen steeds meer waarde wordt gehecht omwille van de verkoop- of omzetcijfers ben ik van mening dat het in de geestelijke verzorging en met name in de humanistische geestelijke verzorging om een fundamenteel andere benadering gaat dan om aangeleerde technieken. De ontmoeting van mens tot mens is hier niet bedoeld om daarmee iets anders te verkrijgen, zoals een middel tot het verkrijgen van een opdracht of een argument tot verkoop, nee, het is hier doel in zich: doel en middel zijn een. Er hoeft niets verkocht of aangeprezen, er hoeft zelfs niet overtuigd te worden en men hoeft het ook niet met elkaar eens te zijn. Wel moet er een openheid voor en afstemming op elkaar zijn opdat een vertrouwensrelatie kan ontstaan, waarin de ander zich veilig voelt. Het gaat kortom niet om een product, maar om een proces. Het is een intrinsieke bezigheid, dat wil zeggen een bezigheid die wordt ondernomen omwille van die bezigheid zelf en niet om iets anders. Doel en middel vallen samen. Dit in tegenstelling tot extrinsieke activiteiten, die op prestatie gericht zijn.

Hoewel humanistisch geestelijk werk niet echt prestatiegericht kan worden genoemd, moet er toch wel wat gepresteerd worden: in beperkte tijd moeten vele relaties gelegd en contacten onderhouden worden. Vergeleken met zijn collegae de dominee of de pastoor, heeft de humanist bij een eerste contact vaak een persoonlijker benadering nodig, omdat een gedeelde bekendheid met het boek, of de vertrouwdheid met de gebeden niet als binnenkomer kunnen worden gebruikt. Evenmin als er kan worden teruggevallen op

eeuwenoude kerkelijke rituelen. Het gaat hier dan ook niet om verkondigen, maar het accent ligt op het ontmoeten. Dit vergt behalve de persoonlijkheid en de aandacht van de geestelijk verzorger een grote mate van fijngevoeligheid, intuïtie en toespitsing van alle zintuigen; een soort fingerspitzen-gefühl om alle mogelijkheden die zich aandienen aan te grijpen en te benutten om af te stemmen op die ander.

1.2 Persoonlijke betrokkenheid

Mijn persoonlijke betrokkenheid op en nieuwsgierigheid naar het aangaan van menselijke relaties in de werksfeer komt voort uit langjarige ervaring, waarbij ik merkte dat het leggen van zo'n contact werd bevorderd door als het ware dicht bij de belevingswereld van de ander te komen, waardoor ervaringen kunnen worden gedeeld, maar ook weer niet te dichtbij.

- Nabijheid:

Als aanvangend fysiotherapeut merkte ik al gauw dat de nabijheid die ontstond door het regelmatig langere tijd in elkaars directe omgeving in een besloten behandelruimte te verkeren en de fysieke aanraking snel bij konden dragen aan een vertrouwelijke sfeer, waardoor diepgaande gesprekken geen uitzondering waren.

- Aansluiten bij de leefwereld:

In de 'buitenpraktijk', waarbij ik mensen aan huis behandelde, kwam hier nog een factor bij. Doordat je als het ware zo maar binnenstapte in de eigen leefwereld en levenssfeer van de patiënt tijdens zijn de dagelijkse bezigheden werd je daarvan deelgenoot. Zo maakte je onverwacht kennis met zijn hobby's en liefhebberijen, ook kon je geconfronteerd worden met zijn sores en problemen. Allemaal gedeelten van zijn leven die technisch gesproken voor de therapie anders niet in de spraak te pas zouden zijn gekomen, maar nu wel degelijk bijdroegen aan een beter en vertrouwelijker contact.

-Delen van alledaagse bezigheden:

Aansluitingsmomenten in de eigen leefsfeer vond ik ook gedurende mijn stage als humanistisch raadvrouw in een verpleeg- en verzorgingshuis waar de meeste gesprekken bij de mensen thuis plaatsvonden, evenals later in mijn praktijk voor ouderen, die ik begeleidde in hun laatste levensfase en ook terminaal, maar wel altijd in hun eigen huis. Ik kwam dus steeds binnen in hun leven en probeerde mij daar zo dicht mogelijk 'tegen aan te schurken' door het delen van alledaagse bezigheden, zoals het gezamenlijke kopje thee of het wandelingetje in de tuin. Het verbaasde mij dan ook met enige regelmaat van collega's te horen, dat in de werksfeer nogal eens negatief werd geoordeeld over iedere toenadering die buiten het 'kale' gesprek viel. Dit wandelingetje in de tuin of het gezamenlijke kopje thee waren gedrag voor gezelschapsdame dan wel 'buddy', maar zeker niet in overeenstemming met het ambt. Het had er alle schijn van dat uitsluitend verbale interactie geschikt geacht werd om zo'n exclusieve relatie te bewerkstelligen.

-Behoedzaamheid en gelijkwaardigheid:

In de haptonomie, waar de totaalbenadering en de eenheid van lichaam en geest centraal staan, kon je door spierspanning aan den lijve te laten voelen en ervaren, vrij snel de verbinding leggen naar de spanningen en de daarbij behorende reactiepatronen die deze spanningsklachten veroorzaken. Deze directe fysieke benadering kon voor de cliënt soms erg overrompend en confronterend zijn. De behoedzaamheid en gelijkwaardigheid kwamen hier voor mijn gevoel in het gedrang, hetgeen de vertrouwelijkheid niet

bevorderde. Hierbij miste ik het gesprek: enerzijds leek het ‘kale’ gesprek te beperkt, anderzijds bood taal ook mogelijkheden.

-De mogelijkheden van de taal:

In een poging om het gebrek aan gesprekstraining in de bovengenoemde vakopleidingen te compenseren ging ik gesprekstrainingen volgen en werken bij de S.O.S telefonische hulpdienst. Het ging hier vaak om een eenmalig gesprek zonder nabijheid of visueel contact en weinig gezamenlijke beleving. Van vertrouwelijkheid was dan ook lang niet altijd sprake, zodat het resultaat voor mij vaak onbevredigend was.

Het samenspel van woord en daad, van nabijheid en ruimte laten, was voor mij toch wel de ‘vanzelfsprekendste’ benadering, die ik tot mijn vreugde ook tegenkwam in de oorsprong van het humanistisch geestelijk werk.

1.3 Ontstaanswijze en ontwikkeling van het humanistisch geestelijk werk

Dat het juist deze vorm van geestelijke verzorging is die vanaf het begin op meer peilers rust dan alleen het verbale contact blijkt al uit de ontstaanswijze ervan. In de beginjaren, vlak na de oprichting van het Humanistisch Verbond in 1946, was er vooral sprake van een ‘praktisch humanisme’, waarbij de humanistische levensovertuiging werd verbonden met een praktische aanpak, zoals de steun aan militairen in Indonesië in 1948. Voor hulp in een humanistische sfeer aan cliënten wier moeilijkheden vooral op het psychosociale terrein liggen werden door het Humanistisch Verbond en Humanitas de bureaus voor Levens- en Gezinsmoeilijkheden opgericht. Hier werkte de humanistisch raadsman samen met de psychiater en de maatschappelijk werker. Van Praag sprak van ‘geestelijk-maatschappelijk’ werk (Cliteur en van Houten, 1993, p.267).

Voor het verkrijgen van een breder bereik als geestelijk centrum voor het buitenkerkelijke deel van de bevolking was het nodig geestelijke verzorging daar aan te kunnen bieden waar geestelijke nood was. Op die plekken dus waar kerkelijk geestelijk verzorgers reeds lang actief waren. Om dit te kunnen bereiken ging het erom dat de humanistische levensovertuiging erkend werd als volwaardige buitenkerkelijke levensbeschouwing en daarmee dezelfde rechten verkreeg als de confessionele zuilen. Zodoende kon dan de humanistische geestelijke verzorging ook gelijk gesteld worden aan de reeds aanwezige geestelijke verzorging van de confessionelen. Het lag voor de hand dat in deze lastige situatie waarin de humanistische raadslieden tegenover de kerkelijke ambtsdragers werden gepositioneerd een soort navolging van het reeds bestaande kerkelijke werk ontstond. ‘Geestelijke verzorging moest dus zuivere geestelijke verzorging worden’ (Ibidem). Door imitatie van deze ‘zuivere’ geestelijke verzorging waar bezinning vooral toegankelijk werd gedacht door middel van gesprek, werd de koppeling tussen bezinning en handeling losgelaten. Dit beperkte de raadslieden, die vanuit het ‘praktisch humanisme’ vaak via andersoortige bezigheden een eenvoudiger entree hadden om existentiële vragen ter sprake te brengen. ‘Andersoortige activiteiten vormen vaak een basis voor een diepere bezinning op een (gedeelde) bestaansproblematiek’ (Ibidem).

Van Praag stelt dat juist in deze ‘verbinding van bezinning en handeling’ het specifiek eigene van het humanisme is terug te vinden (v. Praag, 1978, p.187). Alles draait bij hem om de ontmoeting met de cliënt, ondanks dat hij deze opgave zelf beschrijft als de ‘moeilijkste en daardoor ook nooit volkomen te vervullen taak van de geestelijk raadsman’ (v. Praag, 1958, p.18). Om deze medemens echt te kunnen benaderen zal hij

zich dus een toegang moeten verschaffen tot de wereld van de cliënt, omdat ‘ieder mens strikt genomen in zijn eigen wereld leeft’.

‘..zo is de hele wereld voor ieder mens anders. Maar als voor een korte spanne tijds de werelden van twee of meer mensen gaan samenvallen, doordat ze proberen vanuit dezelfde belevings sfeer te leven, dan is er sprake van een ontmoeting in de volle zin van het woord’ (Ibidem).

De hier bedoelde koppeling van bezinning en handeling gaat over een wijze van benaderen door aansluiting te zoeken bij de leefwereld van de cliënt. Handelen staat hier dan ook in dienst van de ontmoeting en verwijst dus naar een heel andere activiteit dan de handelingen waaraan allengs steeds meer professionaliteit zijn legitimatie ontleent, namelijk handelen bedoeld als een technisch doelgericht ingrijpen. Bij deze manier van ‘doen’ gaat het om het hanteerbaar maken van problemen in de tussenmenselijke praktijk door middel van toegepaste wetenschappelijke kennis.

In het overzichtswerk *‘Humanisme. Theorie en praktijk’* onder redactie van Cliteur en van Houten stelt Jorna in zijn hoofdstuk ‘Professionaliteit spiritueel gedacht’: ‘Existentiële zaken echter komen door toepassing van de wetenschap niet tot hun recht’ (Cliteur en van Houten, 1993, p. 307). Als uitgangspunt voor professioneel handelen plaatst hij dan ook twee standpunten tegenover elkaar:

- De normen en waarden georiënteerde vraag: Hoe te leven?
- De methodiek en outputgerichte vraag: Wat te doen?

Vanuit deze visie, waar naar mijn idee de normen en waarden georiënteerde vraag staat voor een intrinsieke en de methode en outputgerichte vraag voor een extrinsieke benadering, kunnen zowel het doen als het laten op twee manieren worden uitgelegd.

Enerzijds is er de medisch-technische professionaliteit waar doen en laten als twee uitersten diametraal tegenover elkaar worden geplaatst. Doen in de zin van een terstond en resultaatgericht technisch ingrijpen als positief kenmerk van die medisch-technische professionaliteit. Vanuit dit standpunt kan laten dan ook niet anders dan in negatieve zin worden opgevat als een nalaten, verzaken, ondeskundigheid of niet weten wat te doen.

Anderzijds gaat het bij professionaliteit in spirituele zin, zoals in de geestelijke begeleiding, om vormen van doen en laten, die elkaar niet uitsluiten maar juist aanvullen als een wezenlijk onderdeel van toenadering door een gedeelde tussenmenselijke handeling of beleving. In deze werkwijze kan laten dan ook in positieve zin worden opgevat als een vorm van tijd nemen, aandacht hebben, stilstaan bij, openstaan voor en verwondering.

1.4 Gelijksortige ontwikkelingen bij de godsdienstige geestelijke verzorging

Door de secularisatie neemt ook in de benadering van de godsdienstige geestelijke verzorging de aandacht voor de ‘zuivere’ geestelijke verzorging af ten gunste van het tussenmenselijk gebeuren. Niet meer het gesprek, maar de ontmoeting met de cliënt in diens eigen leefwereld staat centraal.

In *Vrijmoedig op pad* beschrijft ook Henk Veldkamp hoe hij zich een toegang verschaft tot de leefwereld van de ander.

'Pastoraat begint dus niet met gaan zitten wachten of er ook mensen zullen komen. Nee het begint steeds weer met die ene stap over je eigen drempel heen, het op weg gaan naar anderen toe' (Veldkamp, 1997, p.26).

Het gaat hem hierbij niet om een boodschap of een programma, maar om het intermenselijk gebeuren, het gaat om een ontmoeting.

'Een ontmoeting, waarin het gesprek vaak een belangrijke plaats zal innemen, maar hoofdzaak is het niet. Het gesprek is een middel om tot ontmoeting te komen. Soms zijn andere middelen meer geëigend' (Ibidem, p.20).

Soms zijn die andere middelen voor de hand liggend, zoals bijvoorbeeld het aanschuiven en deelnemen aan bezigheden van alledag. Een uitgebreid verslag hiervan is te vinden in de presentie-theorie van Andries Baart. Hij baseert zich hierbij op een langjarig buurtonderzoek over de werkwijze van buurtpastors in achterstandswijken. Door de hartelijke en informele omgangsvormen en alledaagse bezigheden wordt er aangesloten bij de leefwereld van de betrokkenen, terwijl de agenda wordt bepaald door wat de ander aan de orde stelt.

'Typerend (...) is dat zij zeer dicht tegen het dagelijks leven van buurtbewoners gaan zitten en vanuit een subtiel proces van 'er-zijn-met' overgaan tot 'er-zijn-voor' (Baart, 2001, p.721),

Hierbij staat probleemoplossing niet voorop, maar wel 'het aangaan van een zorgzame betrekking' (Ibidem, p. 733). Het gaat hier om 'een alternatief en sterk afwijkend idee van presentie met als tegenbeeld de interventie' (Ibidem, p. 34). Presentie staat hier dus niet zozeer tegenover eenvoudige absentie maar tegenover een 'subtiële, complexe en hypermoderne vorm van absentie, namelijk de interventie' (Baart, 2003, p. 6). Het gaat hier dan ook om een uitgesproken verzet tegen het maakbaarheidsdenken van het medisch-technisch prestatiegericht ingrijpen, waarbij een nieuwe methode nadrukkelijk tegenover een bestaande of gangbare methode geplaatst wordt om aandacht te vragen voor een ontwikkeling, die zich niet slechts voordoet in de geestelijke verzorging, maar zichtbaar wordt als 'grondvorm van vrijwel alle hulp, dienst en zorg' (Ibidem). Tegenover presentie als zorgzaam invoelend, betrokken contact staat hier de interventie als afstandelijke, efficiënte en probleemoplossende ingreep, waar alle aandachtige betrokkenheid 'abusievelijk uit weg is georganiseerd' (Ibidem). En aandacht is nu juist het kernwoord van de presentiebenadering: heel letterlijk en ruimtelijk voorstelbaar naar iemand toe spannen, aan hem komen, hem beroeren. Het gaat hier om de uitgaande beweging naar de ander toe.

1.5 Vergelijkbare ontwikkelingen in aanpalende praktijken

Bij handelingen in dienst van de ontmoeting gaat het niet om zorgvuldig geplande bezigheden, maar veelal om spontane, schijnbaar onbeduidende activiteiten uit de alledaagse leefwereld, waardoor een gedeelde beleving ontstaat. Hoe alledaags blijkt uit onderstaande berichten uit een landelijk dagblad. Zo citeert Trouw op 17-01-04 Theo Witvliet uit zijn Oecumenelezing in de Utrechtse Geertekerker: .

‘Theologische gesprekken mislukken als er geen vertrouwensrelatie is; die ontstaat pas in het samen organiseren van projecten. Ik denk wel eens dat het samen clandestien een sigaret roken in een openbare ruimte belangrijker is dan een diepgaand theologisch gesprek’.

In dezelfde krant stond op 19 juni 2004 een bericht over de Marokkaanse Karin Ouchan, die aangesteld werd als leerlingenbegeleidster op het Rhijncollege in Almelo sinds een van de leerlingen uit eerwraak werd vermoord. Zij heeft een kamer die van drie kanten benaderd kan worden, omdat niet iedereen die bij haar komt gezien wil worden. Maar daar blijft ze niet zitten wachten. Ze loopt rond op school, knoopt gesprekken aan, organiseert een cabaretvoorstelling en houdt met de leerlingen een internetdagboek bij over eerwraak op de site van de school-tv. Door haar aanwezigheid bij al deze gezamenlijke activiteiten nemen de leerlingen haar sneller in vertrouwen.

In weer een ander bericht op 13 augustus 2004 vertelt de Amsterdamse psychiater Jules Tielens dat je patiënten niet moet platspuiten, maar platspelen. Daarom laat hij Nederland kennis maken met ‘rocktherapie’. Zijn band The Electric Space Cowboys begint in augustus met een tournee van twintig optredens in verschillende psychiatrische instellingen. Verwarde, in zichzelf gekeerde psychotische patiënten, die totaal onbereikbaar waren, bleken alles verloren te hebben behalve hun liefde voor muziek. Door deze gezamenlijke beleving werd het mogelijk contact op te bouwen. Zelfs iemand die hij gedwongen had laten opnemen vond het ‘erg tof, omdat ik nu gezien heb dat de dokter net zo manisch kan zijn als ik’.

Met de genoemde voorbeelden lijken theoretische begrippen als zijnswijze en presentie tot leven te komen door de bijbehorende alledaagse bezigheden. Steeds staat de gezamenlijke bezigheid en de gedeelde beleving centraal, maar vooral ook de spontaniteit van de intuïtieve vindingrijkheid. Bij mijn eerste zelfstandige praktijkwaarneming was het enige advies dat mijn blinde werkgever mij gaf: ‘kind, doe wat je hand te doen vindt’. Voor zover ik weet het beste advies als je ontmoetend met mensen wilt werken.

Maar ook buiten de beroepssfeer zijn er voorbeelden te over: het gezamenlijk eten en drinken kan een ritueel worden met een sfeer van intimiteit, evenals het kijken naar een zonsondergang of een uitzicht dan wel het gezamenlijk staren in een houtvuur. Wat kan er veel naar boven komen bij het bekijken van fotootjes uit een oud album. Allemaal dingen die mensen het liefst samen doen om het te kunnen delen. Het zijn die gezamenlijke belevingen en gedeelde bezigheden die aanleiding geven tot die hand op je schouder op het juiste moment en dat goede gesprek bij een blokje om. En wie heeft er als kind, voor de vaatwasser zijn intrede deed, niet wel eens zijn hart uitgestort tijdens de afwas. Het is alsof door de gezamenlijke handeling en de gedeelde beleving het gemoed wat van zijn zwaarte wordt verlost en zich daardoor gemakkelijker opent.

Hoofdstuk 2 Theoretisch kader

2.1 Centrale vraag

Door de veelheid aan variaties en mogelijkheden in de genoemde voorbeelden vroeg ik mij af welke factoren bepalend zouden kunnen zijn voor het al dan niet slagen van een persoonlijke ontmoeting binnen het kader van het humanistisch geestelijk werk. De centrale vraag van dit onderzoek heb ik dan ook als volgt geformuleerd:

Hoe komt in het humanistisch geestelijk werk een ontmoeting tot stand als het gaat om existentiële zaken en welke factoren spelen daarbij een rol?

Met mijn onderzoek wil ik niet alleen aantonen dat voor een ontmoeting binnen de praktijksituatie van het humanistisch geestelijk werk meer nodig is dan alleen een gesprek, maar ook dat deze factoren hoe ‘voor de hand liggend’ en ‘vanzelfsprekend’ ze ook lijken, meer en serieuzer aandacht verdienen.

Vanuit mijn eigen werkervaring heb ik een aantal factoren benoemd, die ik systematisch in ieder vraaggesprek zal trachten te achterhalen:

- de gedeelde beleving
- de inbreng van de intuïtie
- de mogelijkheden van de taal

Daarnaast zal blijken dat deze verre van volledig zijn en dat meerdere factoren van invloed zijn op mijn centrale vraag. Deze zullen worden meegenomen in de conclusie.

2.2 De gedeelde beleving

Mijn persoonlijke betrokkenheid bij en ervaring in het aangaan van persoonlijke relaties in de werksfeer, zoals beschreven in het vorige hoofdstuk, hebben ertoe bijgedragen dat ik de stellige overtuiging heb dat gezamenlijke ervaringen aanleiding geven tot een gedeelde beleving en zodoende een grote rol kunnen spelen bij het aangaan van persoonlijke betrekkingen. Zoals ik dat ik in verschillende werksituaties heb ervaren, is er dan steeds sprake van doorslaggevende factoren in de benaderingswijze die hiertoe faciliteren.

Deze factoren zijn:

- nabijheid
- aansluiten bij de leefwereld
- delen van alledaagse bezigheden
- behoedzaamheid en gelijkwaardigheid

2.2.1 Nabijheid

Hoewel de ervaring uit mijn werk als fysiotherapeut vanzelfsprekend zeer bepaald werd door fysieke nabijheid, waardoor barrières snel konden worden overbrugd, bleek in mijn haptonomie praktijk aanraking niet altijd de aangewezen weg om iemand nader te komen, soms was dat zelfs te veel. Toch was het grote gemak in aanraken tijdens mijn stage met psychogeriatrische cliënten weer een voordeel. Waar het om gaat is het bewerkstelligen van die nabijheid, afgestemd op de situatie van de ander.

Weliswaar in andere bewoordingen, maar met veel overeenkomst wat de intentie betreft, noemt Elly Hoogeveen als haar centrale aandachtspunten: eenvoud en verbondenheid. Uitgaand van deze twee sleutelbegrippen is zij in staat haar beroep in de meest simpele woorden te omschrijven als ‘het eenvoudig-zijn met de ander’ (Jorna, 1997, p.15).

- Bovengenoemde eenvoud heeft hier betrekking op ‘echtheid, betrokkenheid en acceptatie’ in een sfeer van warmte en een invoelend vermogen (Hoogeveen, 1991, p.29,30).
- De emotionele dimensie van verbondenheid is voor haar ‘fundamenteel in de humanistische levensvisie, omdat mensen in hun bestaan en ontplooiing op elkaar zijn aangewezen’ (Hoogeveen, 1996, p.12).

Het vermogen om iemand in zijn wereld te zien zoals hij zichzelf en die wereld ervaart , noemt zij elders ‘‘het kunnen opstappen’ bij de ander’ (Jorna, 1997, p. 32). Dit beeld van een in- of opstappen bij, het even aan boord komen bij de ander, heeft mij altijd zeer aangesproken door de veronderstelde beweging; namelijk die naar de ander toe, wiens leven juist op dat moment ook volop in beweging is en mee te gaan in die beweging.

Het is Hoogeveens ervaring dat je ‘als geestelijk werker veel eenvoudige gesprekken voert en veel simpele situaties beleeft omdat je er nu eenmaal toch bent’ (Hoogeveen, 1991, p.30). Het lijkt wel of het hier gaat om een toevallige aanwezigheid, terwijl ze juist hierdoor betrokken wordt in bezigheden van alledag. De voorbeelden die ze hierbij noemt variëren van het poetsen van een gebit, het kammen van haar, het organiseren van voedsel of koffie tot het bekijken van fotoalbums, het uitzoeken van een jurk in een catalogus tot het opstellen van een adreslijst voor rouwkaarten toe (Ibidem). Het gaat er helemaal niet meer om of dit al dan niet haar taak is, het gaat er mijns inziens om dat door haar nabijheid er zich een situatie voordoet waarin je als het ware gemakkelijker ‘opstapt’ en meegaat in de beweging.

2.2.2 Aansluiten bij de leefwereld

De mogelijkheden om te kunnen ‘opstappen bij de ander’ zijn in de eigen omgeving al heel wat gemakkelijker dan wanneer er sprake is van een opname situatie, waarin de patiënt, ontdaan van en losgeweekt uit zijn sociale context en zijn eigen bezigheden, zichzelf al deels is kwijtgeraakt. Juist door iemand te kunnen benaderen in zijn eigen levenssfeer ontvouwt zich een scala aan mogelijkheden om daarbij aan te kunnen sluiten. Is hij of zij een plantenliefhebber, een knutselaar, muzikliefhebber of een fervente lezer, hoe is zijn omgeving vorm gegeven, hecht hij aan een bepaalde stijl of maakt dat juist niets uit. Ongemerkt wordt je deelgenoot van hobby’s en liefhebberijen, maar ook van zorgen en problemen. Vertrouwelijkheid ligt dan voor de hand.

2.2.3 Delen van alledaagse bezigheden

Het is bij Sonja ’t Hart-Hartog dat we lezen dat zij heel bewust en nadrukkelijk gebruik maakt van de vertrouwelijkheid die ontstaat door gedeelde alledaagse bezigheden.

‘Ik ging meedoen met verschillende activiteiten: een kookgroep en een handenarbeidgroep en ook hielp ik een paar ochtenden mee met het wassen en aankleden van de patiënten. Tijdens deze praktische bezigheden merkte ik dat het heel goed mogelijk was om met patiënten tot geestelijk contact te komen en het

was duidelijk hoe prettig zij het vonden om een gesprek te voeren' ('t Hart-Hartog, 1990, p. 13).

Tijdens het aardappelschillen en boontjes afhalen kwam ze vrouwen tegen die, in plaats van slapend in een stoel, in deze gezamenlijke beleving steeds meer op zichzelf-van-vroeger gingen lijken. Het gaat om 'het ontstaan van een contact, waarbij de beweging van mij uit moet gaan' (Ibidem, p. 28). Het denkbeeld dat deze benadering vooral was toegesneden op dementerenden, blijkt slechts gradueel: 'ik ben daar wat actiever in dan wanneer ik met somatische patiënten te maken heb' (Ibidem). Het is dit bovengenoemde faciliteren (vergemakkelijken) van het contact waarbij de beweging van de geestelijk verzorger uit moet gaan, waarop ik wil focussen. Natuurlijk is het zo dat het gaat om twee mensen, de geestelijk werker en zijn cliënt met een verhaal.

'Een verhaal dat verteld wil worden. Aan wie? Aan degene die luisteren wil (...), aan degene die een poging tot contact, tot samenspraak wil ondernemen' (Jorna, 1997, p.13).

Echter contact en samenspraak zijn niet altijd congruent en gelijktijdig. Zoals we ook bij van Praag al lezen kan onder het eerste verhaal een heel ander en wezenlijker blijken te zitten dat pas later aan de orde kan komen en zo kan het contact er soms ook bij gebaat zijn om even in elkaars nabijheid te blijven talmen. Een soort verwijlen in de wereld van de ander, waarbij soms een andere bezigheid dan spreken de voorkeur heeft, zoals bijvoorbeeld het kijken naar een bloem of een wolkenlucht tot zelfs het maken van een ommetje. Het gaat hier dan dus duidelijk niet om professioneel en dus doelgericht handelen, maar om een andere vorm van professioneel handelen namelijk in de zin van een tussenmenselijk gebeuren. Toch is het deze soms wat afwachtende open houding vormgegeven in alledaagse handelingen die maken dat aan de professionaliteit van de geestelijk werker getwijfeld wordt.

2.2.4 Behoedzaamheid en gelijkwaardigheid

Bij alle bovenstaande factoren die een rol kunnen spelen bij het ontstaan van een gedeelde beleving dienen behoedzaamheid en gelijkwaardigheid een rol te spelen: om te kunnen bepalen welke mate van nabijheid hier passend is, op welke wijze iemands leefwereld kan worden betreden en wat onze inbreng kan zijn in de dagelijkse bezigheden. Zoals Van Praag zegt moeten wij ons om de medemens echt te kunnen benaderen, een toegang verschaffen tot zijn wereld, een beweging die van de geestelijk verzorger uit moet gaan. Tegelijkertijd beschrijft hij dit als de 'moeilijkste en daardoor ook nooit volkomen te vervullen taak' (Van Praag, 1958, p.18), waarbij behoedzaamheid en deemoed wordt verondersteld.

'Het binnentreden in de werkelijkheid die in een ander mens vorm gekregen heeft; doe Uw schoenen van Uw voeten, want gij staat op heilige grond' (Ibidem, p.43).

Bij van Praag zien we steeds hoe theorie en praktijk hand in hand gaan. Naar zijn idee gaat het bij de geestelijke verzorging niet alleen om theorieën en uitgesproken opvattingen, maar 'om de gehele mens en om alles wat die mens meebrengt aan achtergrond en gevoelens, zorgen en verlangens'. Het gesprek begint vaak bij een concrete of praktische moeilijkheid, waarin 'de werkelijke problemen niet terstond naar voren treden'. Maar alles draait hier om een

'fundamentele gelijkwaardigheid en een bescheiden intreden in de ontmoeting, waarbij een gezamenlijk wereldbeeld ontworpen wordt waarbij de raadsman de ander dicht nadert maar die ander niet is'.

Zijn werktuig is zijn eigen persoonlijkheid, terwijl zijn 'beroepsmatige benadering wordt gekenmerkt door toewijding, geduld en vertrouwen, ... maar vooral ook door verwonderde belangstelling...' (Van Praag, 1958, p.27-29).

2.3 De inbreng van de intuïtie

Gezien de talloze mogelijkheden om tot een ontmoeting te komen lijkt het erop, dat het al dan niet slagen van een poging tot contact een kwestie is van volstrekte willekeur, omdat er nu eenmaal geen logische methode of vastgelegd proces bestaat volgens welke nieuwe contacten dienen te worden aangegaan. Integendeel, ieder nieuw contact ontstaat en verloopt volgens eigen wetten, niet rationeel maar middels creatieve intuïtie. Wanneer we echter deze intuïtieve vermogens als toevalsverschijnselen willen beschouwen dan valt er weinig over te leren.

Juist de bovengenoemde open houding en werkwijze waarin tijd is om stil te staan bij en open te staan voor, biedt ruimte voor vermogens als imaginatie, inspiratie en intuïtie. Intuïtie wordt hier als de belangrijkste genoemd:

'het vermogen om in de concrete situatie (...) met tegenwoordigheid van geest het goede te doen' (Zwart 1986, p. 39).

Bij dit goede gaat het dan ook niet om een resultaat gerichte handeling, maar om de ander bij te staan in zijn nood. Het gaat niet om toepassing van wetenschap, maar om een vaardigheid die slechts door langdurige oefening en ervaring, introspectie en reflectie tot ontwikkeling komt. In zo'n samen gedeeld moment ontstaat vertrouwelijkheid, waardoor eenvoudige handelingen betekenisvol worden. Dit handelen is intrinsiek, een bezigheid omwille van de bezigheid en om niets anders. Je gaat er dan ook gezamenlijk in op.

Goldberg is in *'De kracht van intuïtie'* van mening dat intuïtie weliswaar een spontaan verschijnsel is dat niet kan worden geforceerd, maar er kan veel gedaan worden om het te ontwikkelen en voorwaarden te scheppen die ondersteunend werken, terwijl een streng rationeel-empirische denkwijze juist onderdrukkend werkt.

'Intuïtie wordt in toenemende mate erkend als een natuurlijk geestelijk vermogen (...) en geen toevallig verschijnsel of mysterieuze gave' (Goldberg, 1988, p.13).

Essentiële kenmerken zijn de spontaniteit en directheid in tegenstelling tot het rationele denken dat volgens opeenvolgende stappen via een lineair proces tot een weloverwogen doelstelling komt. Toch wil hij deze twee functies niet als tegenstellingen zien, maar juist als elkaar aanvullend, ja zelfs symbiotisch: 'Intuïtie maakt deel uit van het rationele denken' in die zin 'dat intuïtie ons in de juiste richting voert' (Ibidem, p. 31 en 33). Niet alleen legt het ongebruikelijke verbanden en fantasievolle associaties, maar zorgt in alle gevallen voor meer efficiëntie. Om dit te verduidelijken maakt hij onderscheid tussen 'alleen maar begrijpen' en 'werkelijk weten'. Het laatste begrip wijst op ervaring, die naar een hoger kennisniveau wordt getild tot een innerlijk weten, een niveau van zowel voelen

als denken. Kenmerkend is dan de spontaniteit en moeiteloosheid van de intuïtie, die als het ware vanzelf komt: ‘de boodschap vloog mijn hoofd binnen zoals een vogel door een open raam’(Ibidem, p. 41). Goldberg denkt dat iedereen dit vermogen heeft en verklaart onderlinge verschillen deels door ervaring, hoewel het daarentegen de langjarig ingeroeste starre patronen zijn die de intuïtie juist weer tegenwerken. Een attitude van gemotiveerdheid, zelfvertrouwen en een grote betrokkenheid zouden de belangrijkste factoren zijn om onze intuïtie ruimte te geven, evenals ‘een algemene bereidheid en openheid om de vage beelden en ingevingen die vaak in ons opkomen en die we gewoonlijk als onlogisch of irrelevant afwijzen, dieper te gaan onderzoeken’ (Ibidem, p. 92).

Intuïtie, gedefinieerd als: ‘Onmiddellijke, niet op begripsdenken en redenering berustende overtuiging van de waarheid’(Ibidem, p. 29) heeft volgens Goldberg altijd met kennis en begrip te maken. Ondanks het feit dat intuïtieve kennis vaak spontaan gebeurt betekent dit volgens hem dan ook niet dat het niet-rationeel zou zijn. In haar proefschrift over spiritualiteit bij humanistisch geestelijk raadslieden schrijft Suzette van IJssel dat intuïtie weliswaar ‘niet per definitie als paranormaal verschijnsel kan worden geclassificeerd’, het toch genoeg raakvlakken met spiritualiteit heeft om als ‘spiritueel vermogen’ te bespreken (Van IJssel, 2007, p.113). Dit nu lag tot voor kort zeer gevoelig, omdat het moderne humanisme zich vooral identificeerde met ‘een progressief, secularistisch, wetenschappelijk-technologisch wereldbeeld’ en ik herinner mij dan ook levendig hoe mij tijdens mijn stage dagelijks op het hart werd gedrukt dat het humanistisch raadswerk uitsluitend gebaseerd diende te zijn op ‘ontwikkeling en toepassing van menselijke mogelijkheden’ (Ibidem, p.188), hetgeen de mogelijkheid van paranormale menselijke vermogens uitsloot als onwenselijk en voortkomend uit hogere machten.

Uit het onderzoek van Van IJssel blijkt dat spiritueel georiënteerde raadslieden weinig behoefte hebben om de legitimiteit van dergelijke vermogens ter discussie te stellen: ‘intuïtieve en paranormale vermogens passen (...) binnen de humanistische definitie van menselijke vermogens’ (Ibidem, p. 463). Een duidelijke scheidslijn tussen paranormale en intuïtieve perceptie komt uit dit onderzoek niet naar voren, evenmin is men geïnteresseerd of ervaring van intuïtie wetenschappelijk verklaarbaar, achteraf logisch deduceerbaar, dan wel bovenzintuiglijk is. Bij intuïtie gaat het “om ‘iets zeker weten’ zonder dat je daar een goede verklaring voor hebt” (Ibidem, p. 288). ‘De wijze waarop respondenten intuïtie in het raadswerk beschrijven varieert en kent twee lagen’(Ibidem, p. 388): emotionele intuïtie en intuïtie op cognitief niveau. Waar spiritualiteit nadrukkelijk geassocieerd wordt met gevoelsleven, is dat vooral om recht te doen aan een juiste verhouding tussen ‘hoofd’ en ‘hart’, terwijl ‘het cognitieve aspect van spiritualiteit bestaat uit intuïtieve inzichten en kennis’ (Ibidem, p. 250).

Haar respondenten geven aan dat intuïtie enerzijds leidt tot een direct aanvoelen en daardoor tot diep inzicht en begrip, terwijl het anderzijds een vloeiende of vanzelfsprekende manier van handelen teweegbrengt. Belangrijk is vooral dat deze ‘momenten van diep innerlijk weten en geïnspireerd handelen door raadslieden in het raadswerk worden gezien als intuïtie’ en ten slotte dat zij intuïtief handelen beschouwen ‘als een belangrijk onderdeel van hun professionaliteit’ (Ibidem, p.387 en 265). Dat het hier niet gaat om modernistische nieuwlichterij blijkt uit een publicatie van van Praag uit 1978 waarin hij spreekt van ‘Een intuïtieve reactie, ingegeven door een gevoel van lotsverbondenheid’ (Van Praag, 1978, p. 191). Een spirituele houding lijkt voorwaarde voor een dieper en echter contact met de ander. Vanuit een dergelijk contact of

verbondenheid ervaren de respondenten een verhoogde kwaliteit van hun eigen respons. Hierbij hoort ook de ervaring je geen zorgen te maken wanneer het verhaal van de ander niet direct houvast biedt: ‘iemand zit te praten, ik vraag me af hoe ik enige lijn in de brij kan brengen, en opeens is het er. Dan vallen de kwartjes. Het gebeurt vanzelf’ (Ibidem, p. 390). Dat hier wel degelijk sprake is van een te ontwikkelen vermogen blijkt uit het navolgende:

‘Het ontvankelijk worden voor en vertrouwen op gevoelens en intuïtieve inzichten wordt door een aantal respondenten als een heel (af)leerproces ervaren’ (Ibidem, p. 281).

2.4 De mogelijkheden van de taal

Tenslotte wil ik het belang van de taal zeker niet onbesproken laten, alhoewel ik het gebruik van taal wel graag opsplits in twee toepassingsniveaus:

- abstract taalgebruik
- ontmoetend taalgebruik.

2.4.1 Abstract taalgebruik

In het gewone maatschappelijke leven van alledag maken we vooral gebruik van het logisch wetenschappelijk taalmodel dat centraal staat bij iedere vorm van kennisoverdracht zoals instructie en voorlichting, maar ook bij werkoverleg, vergadering en bij interventie. Het staat in dienst van de ratio en de actie en spreekt de mens ook op dat niveau aan. Het is pragmatisch, objectief, abstract en instrumenteel. Dat wil zeggen meestal slechts voor een uitleg vatbaar. Bij de meeste beroepen en vakgroepen heeft zich dit nog toegespitst tot eigen taalspel met eigen begripsbepalingen, hetgeen de kans op misverstanden binnen de groep zoveel mogelijk reduceert. Het is deze vorm van communicatie waar het geestelijk werk in zijn ontmoetende bejegening weinig mee kan.

2.4.2 Ontmoetend taalgebruik

Een heel andere taal staat ons ter beschikking in de relaties binnen ons privé leven, een taal die minder rechtlijnig en eenduidig is en die intuïtief wordt aangestuurd om aan te sluiten bij de belevingswereld van de ander. Deze bepaalt mede ons vermogen tot ontmoeten. Hoewel we het binnen het humanistisch geestelijk werk ook hebben over het gesprek als middel tot ontmoeting en het gesprek hierin zelfs een centrale plaats inneemt, is mij toch steeds weer gebleken dat deze wijze van spreken niet altijd even van-zelf-sprekend is. Woorden kunnen te veel zijn of zelfs ontbreken als de ervaring te groot was om te beschrijven. Woorden kunnen ook verkeerd begrepen worden en soms zijn ze ook slechts om stiltes te vullen. Wanneer het erom gaat iets hoogst persoonlijks en eigens uit te drukken gaat het om kloppende woorden, die dan ook nog op de juiste manier dienen te worden verstaan. Wanneer iemand bijvoorbeeld een ervaring uit wil drukken is die niet gelijk aan het gesprokene. Dit verschil dient overbrugd te worden door het inlevingsvermogen van de toehoorder. Het gaat hier om een taalspel dat betrekking heeft op de pathos waarbij intuïtie en lichamelijkeheid een rol van betekenis spelen. Begrijpen draait hier niet om ratio maar om inleving. Het lijkt alsof het ontmoetend spreken uit de privé sector in de werksituatie is beland. Alleen voor een professionele toepassing moeten

we ons van deze mogelijkheden tot inleving niet alleen terdege bewust zijn, maar ons er ook in bekwamen.

Om kloppende woorden te vinden is het nodig creatief om te gaan met taal, zodat die een eigen betekenis krijgt die innerlijk iets teweeg brengt en de ervaring toegankelijk maakt. Het blijkt dat niet zozeer waarover gesproken wordt maar vooral de manier waarop gesproken wordt doorslaggevend is om bij iemand innerlijk iets teweeg te brengen. Tot deze conclusie kwam Eugene Gendlin in zijn onderzoek *'Focussen. Gevoel en je lijf'* (1999) naar het effect van therapieën. Niet waarover, maar hoe er gepraat werd was doorslaggevend. Hierbij gaat het om het zoeken naar eigen woorden die de nuances van onze belevingswereld zo weergeven als ze door een ander nooit kunnen worden benoemd. Het gaat om woorden waarin we ons thuis voelen, onszelf herkennen. Het is dan ook hoorbaar of iemand in zijn spreken contact heeft met zijn ervaring, niet alleen voor degene die spreekt maar ook voor degene die wordt toegesproken. Daarnaast is het voor de spreker zelf ook nog voelbaar. Deze lichamenlijk te ervaren voelbare reactie geeft aan of de woorden die je aan een gevoel of ervaring koppelt met elkaar overeenkomen. Op die manier maak je contact met je innerlijk. Gendlin wijst dan ook op de wijsheid van het lichaam en het belang hierop te leren 'focussen' door een 'stille vaardigheid' van naar binnen gerichte aandacht voor 'woorden en beelden die spontaan uit een gevoel opwellen' (Gendlin, 1999, p. 72). De luisterende houding van de betrokken gesprekspartner is hier niet alleen voorwaardenscheppend, maar deze wijze van spreken biedt tevens de mogelijkheid actief te participeren en dit proces invoelend mee te beleven om zo aan te sluiten bij de belevingswereld van de ander.

Ook bij Buber vinden we bovengenoemde tweedeling terug in onze wijze van in de wereld staan. In zijn boek *'Ik en Jij'* beschrijft hij deze wijze waarop de mens zich verhoudt tot de hem omringende wereld. Er is sprake van een zakelijke, rationele relatie van de mens met de dingen en van een dialogische, relationele relatie van mens tot mens. Onze belevingswereld ervaren wij dus als tweevoudig: de ene wereld is die van het hebben, maken en doen en de andere die van het zijn. De ene zijnswijze omschrijft hij als Ik-Het, de andere als Ik-Jij. Deze woordparen zijn onafscheidelijk, omdat er geen Ik-op-zich bestaat. Het Ik is altijd verbonden met Jij of Het, waardoor ook het Ik tweevoudig is: het Ik in Ik-Jij is een andere dan het Ik in Ik-Het. Buber noemt dit 'grondwoorden', omdat deze de uitgangspunt weergeven van waaruit wij ons tot de wereld verhouden. Ik-Het staat voor de zakelijke dan wel verzakelijke relatie, waarbij het gaat om objectiviteit, afstand nemen en pragmatisch handelen. Deze relatie tot onze omgeving is er altijd, omdat wij er zonder praktisch gesproken niet kunnen overleven. Relationeel gesproken echter zijn wij aangewezen op de Ik-Jij relatie, omdat deze Ik zich zonder deze afstandelijkheid, met zijn hele wezen in de relatie inbrengt, waarbij al het indirecte wegvalt. Pas in deze ontmoeting vind ik mijzelf door mens te worden aan de ander of 'de mens wordt aan het Jij tot Ik' (Buber, 1998, p.36). Het is alleen in deze dialogische relatie dat er sprake is van wederkerigheid, verantwoordelijkheid en wederzijdse bevestiging. In deze relatie is spreken van existentieel belang: er is sprake van toewending en van respons. Het is de taal van de ander die het spreken mogelijk maakt: "Ik word aan het Jij: Ik wordend spreek ik Jij". (Buber, 1998, p. 17). Dit in tegenstelling tot de Ik-Het relatie waarbij je nooit met je hele wezen betrokken bent en ontmoeting en bevestiging dus uitblijven. Hoe essentieel dit nu juist voor ons leven is blijkt uit Buber's uitspraak: 'Alle werkelijke leven is ontmoeting' (Ibidem).

Daar waar Buber de ontmoeting ziet als mogelijkheid om het leven waardevol te doen zijn en zo te verheffen tot een spiritueel niveau, is bij Levinas in *'Het menselijk gelaat'* (1969) de ontmoeting niet alleen noodzaak, maar tevens onontkoombaar. Ratio en egocentrisme zijn voor hem te overheersend in het filosofisch debat, terwijl juist de inbreng van de ander ons de enige mogelijkheid biedt om een moreel-ethische basis te leggen onder ons bestaan hier op aarde:

"Ik bezat en genoot mijn wereld als mijn tehuis.(...), niet vermoedend, dat mijn ongebreidelde toe-eigening van al het goede anderen arm maakte en ze van hun recht op een plaats in de wereld beroofde." (Levinas, 2003, p.17).

Totdat die ander verschijnt en mij met zijn woordeloze blik aanspreekt. Het is dit naakte gelaat dat mij aankijkt en mij door zijn kwetsbaarheid en armoede confronteert met mijn egoïsme. Het zijn deze ogen die mij gebieden hem in mijn wereld op te nemen. Door deze ontmoeting word ik mij bewust van mijn verantwoordelijkheid voor iedere ander.

"Oog in oog met de ander heb ik geen tijd meer voor mijzelf, omdat ik voortaan verantwoordelijk ben voor het leven en de toekomst van anderen" (Ibidem, p.18).

Door de ontmoeting met een ander heb ik een geweten gekregen. Het gaat hier dus niet om sentimenten, compassie, naastenliefde of medelijden maar om recht. Het gaat erom de ander tot zijn recht te laten komen, want wanneer we voorbijzien aan de andere mens zullen wij nooit toekomen aan een dimensie die 'boven het zijn zelf uitgaat'. Voor beiden geldt dat om te komen tot een existentieel gesprek de ontmoeting met de ander een noodzakelijke voorwaarde is.

De vraag naar welke mogelijkheden taal de mens biedt om zich uit te spreken, komt in de twintigste eeuw centraal te staan in de westerse filosofie, een richting waarin het werk van Ludwig Wittgenstein als toonaangevend wordt beschouwd. In zijn *'Tractatus logico-philosophicus'* (1921) tracht Wittgenstein vat te krijgen op de taal door deze in de diepte te onderzoeken. Hiertoe gebruikt hij 'een welhaast mathematische benadering van de taal door middel van de logica' (Vlek, 2002, p. 9). Op deze wijze tracht hij te analyseren wat er met taal gezegd kan worden en komt tot de conclusie dat men over metafysische zaken niet kan spreken. Het resultaat vat hijzelf als volgt samen:

"Wat gezegd kan worden, kan duidelijk gezegd worden; en van dat waarover niet kan worden gesproken, moet men zwijgen." (Wittgenstein, 1998, p.9).

We zouden dus niet kunnen spreken over datgene wat we niet kunnen denken, zoals subjectiviteit en gevoel. Dit zijn geen harde waarden en blokkeren derhalve de communicatie. Zo zijn ook levensproblemen taboe omdat ze irrationeel zouden zijn. Toch zag hij de Tractatus als slechts de helft van zijn boodschap, omdat hij het andere onzegbare deel eigenlijk veel belangrijker achtte.

Zijn latere werk *'Filosofische onderzoekingen'* dat in 1953 postuum verscheen is dan ook minder stellig en meer zoekend van aard in een poging meer zicht te krijgen op taal in de breedte zowel in de context als in het gebruik. Hierbij introduceert hij de term 'taalspelen' om aan te geven dat taal in verschillende contexten verschillen kan in betekenis, functie en doel. Waar in zijn Tractatus taal beperkt was tot een bewering over de werkelijkheid en

juist daardoor zijn beperkingen kende is taal in zijn latere onderzoeken zo divers en ongrijpbaar als het leven zelf.

In deze afweging over de beperktheid van de taal in zijn vaste relatie met de wereld enerzijds en de oneindigheid van die mogelijkheden anderzijds mengt zich ook de cultuur- en geschiedfilosoof Walter Benjamin in zijn *'Filosofische essays over taal en geschiedenis: Over taal in het algemeen en over de taal van de mens'* (1996). Hierin stelt hij dat de mens met de taal verbonden is, waardoor hij zich in de taal uitdrukt en niet dóór de taal. Op de vraag welke mogelijkheden taal de mens biedt om zich uit te spreken heeft hij als antwoord dat de taal daartoe onbeperkt is en dus alle mogelijkheden biedt. Wel moet hierbij aangetekend worden dat taal voor hem een breder begrip dekt dan de taal van het woord. Iedere uitdrukking van menselijk geestelijk leven, zoals muziek of beeldhouwkunst, maar ook de manier waarop de natuur in een nameloze taal tot de mens spreekt. Iedere uiting kan als een soort taal worden opgevat, waarop de dingen aan de mensen verschijnen en waaraan de mens dan weer woorden geeft.

Hoewel de rol van lichamelijkheid in het relationele aspect van communicatie in het westerse denken weinig aandacht krijgt wordt het belang ervan benadrukt in het werk van Luce Irigaray en het proefschrift dat Tonja van der Ende hierover schreef: *'In levende lijven, Identiteit, lichamelijkheid en verschil in het werk van Luce Irigaray'* (1999). Hierin benadrukt zij deze onderwaardering en ontwikkelt een identiteitsopvatting die zowel lichamen als narratief tot stand komt door wederzijdse integratie van lichaam en taal. Het lichaam dient serieus genomen te worden als communicatievorm, omdat het een eigen verhaal vertelt dat niet gereduceerd kan worden tot een 'talig verhaal'. Haar zoektocht naar het goede samenleven en hoe we onze morele gevoeligheid zodanig kunnen vergroten dat we ons niet op gewelddadige wijze kunnen verhouden tot de ander en het anders-zijn van de ander lijkt actueler dan ooit. Ook hier wordt de oplossing weer gevonden in de voortdurende dialogische overdracht tussen 'ik' en 'de ander'. Die ander is voorwaarde om je eigen betekenis te creëren en om jezelf een plaats te geven. De ander die luistert, geraakt wordt en jou (be)roert. Die ander is dan ook noodzakelijk voor het ontwikkelen van je persoonlijke identiteit, die niet bij je geboorte vaststaat maar voortdurend in wording is. Van der Ende bekritiseert de nadruk op verbaliseren. De dialoog moet niet slechts bestaan uit woorden en uitspraken maar dient ook recht te doen aan de lichamelijke presentatie. Om de betrokkenheid op de lichamelijkheid te vergroten stelt zij naast het elkaar aankijken en het luisterend oor een aantal gebaren en geses voor zoals de streling, het elkaar aanraken en de troostende arm. Gebaren die niet in woorden uitwisselbaar zijn. Hier wordt raken dus letterlijk aan-raken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zij tegenover de traditie van de abstracte en instrumentele rede, het type rationaliteit waarin streven naar kennis samengaat met streven naar beheersen, pleit voor een eerherstel van de zintuiglijke kennis, samenkomend in de symboliek van de eenheid tussen hand, hoofd en hart.

Deze splitsing van taaltypen vinden we ook terug bij Cornelis Verhoeven in zijn werk *'De resten van het vaderschap'* (1975). De taal van de rede acht hij niet meer geschikt om die problemen ter sprake te brengen die mensen het meest beroeren. Hij zoekt de mogelijkheden tot 'echte' communicatie dan ook buiten het wetenschappelijk taalmodel, in het irrationele gebied. De symboliek van het hart vinden we ook bij hem terug in zijn *'taal van het hart'* als de wijze waarop gesproken wordt over levensproblemen. Hoewel het hier gaat over problemen die onoplosbaar zijn, omdat ze zich niet lenen voor een logische, rationele of technische oplossing, betekent dat nog niet dat ze onbespreekbaar

zouden zijn. De vraag wordt niet gerechtvaardigd door de kans op een adequaat antwoord, maar de aandacht ervoor en de zorgvuldigheid van formuleren 'is de articulatie van een bereidheid tot zoeken' (Verhoeven, 1975, p. 184). In zijn herkenbaarheid wordt het probleem bespreekbaar en daarmee wordt men verlost van zijn benauwende en eenzame karakter. Maar taal is maar een van de mogelijkheden. Ook activiteiten, al dan niet gepland, kunnen leiden tot ontmoeting. Als voorbeeld noemt hij hierbij een gezamenlijke beleving, zoals dronkenschap of doorstane nood. In de taal van het hart komt de lichamelijke te voorschijn die nodig is voor de ontmoeting. De gedeelde beleving in activiteit is lichamelijke zodat de ontmoeting vanzelf plaatsvindt.

2.5 Samenvattend

Hoewel in de inleiding wordt gesuggereerd dat communiceren 'als vanzelf' gaat, blijkt al snel dat dit mede afhankelijk is van de eisen die aan het contact worden gesteld; vrijblijvend in het privé terrein, beroepsmatig met vooropgesteld doel of in een open professioneel contact dat 'slechts' ontmoetend wil zijn. In deze scriptie over de praktijk van het humanistisch geestelijk werk, gaat het over die laatst genoemde ontmoetende mogelijkheden. Ondanks het feit dat hierbij meestal vooral aan het gesprek wordt gedacht, heb ik in eerste instantie de nadruk gelegd op andere, naar mijn idee meer bepalende factoren, zoals de ontmoetende kwaliteiten van onopvallende, maar o zo wezenlijke alledaagse handelingen en gedeelde belevingen. Hierbij gaat het niet om ongestructureerde en toevallige opwellingen waar weinig professionele waarde aan kan worden toegedicht, maar om een menselijk vermogen dat wel degelijk ontwikkeld kan worden om professioneel aan te wenden als waardevolle sturing en aanvulling van onze rationele kennis. We hebben het dan over de factor intuïtie, waardoor raadsliden in het onderzoek van Van IJssel constateerden dat deze niet slechts leidde tot een vloeiende en vanzelfsprekende manier van handelen maar tevens tot een direct aanvoelen en een diep inzicht en begrip. Besluitend met de factor taal blijkt in het gesprek niet altijd alles gezegd te kunnen worden, maar door gebruik van kloppende woorden die lichamelijk invoelbaar zijn en daardoor innerlijk resoneren kan de ander in de beleving delen en wordt daarmee zelfs voorwaarde scheppend.

Hoofdstuk 3 Methodologische verantwoording

3.1 Onderzoeksopzet

Voor dit onderzoek raadpleegde ik *'Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie'* (1998) van Ilya Maso en Adri Smaling. Op basis daarvan is gekozen voor een kleinschalig kwalitatief onderzoek, omdat deze wijze van onderzoek gebruik maakt van natuurlijke alledaagse taal, die zich het meest leent voor de beschrijving van ervaringen als ontmoeting en intuïtie. Om dicht bij de beleving van de werkelijkheid te kunnen blijven is de vraagstelling open en flexibel opdat de respondenten zich zo vrij mogelijk kunnen uiten en de door hen aangedragen gegevens zo min mogelijk worden vervormd. Na mijn open beginvraag stuur ik zo weinig mogelijk bij, waardoor soms door mij veronderstelde zaken niet benoemd werden, maar geheel andere onverwachte zaken wel. Op deze manier zijn door mij diepte-interviews afgenomen bij zes geestelijk verzorgers, zoveel mogelijk gespreid over de werkvelden. Dit laatste om een indruk te krijgen of er in de diverse sectoren grote verschillen zijn waar te nemen.

3.2 Toegang tot de respondenten

In de loop van mijn studie- en stagetijd, door contacten uit tutorgroepen en het vrijgevestigden netwerk en landelijke bijeenkomsten voor geestelijk verzorgers heb ik veel collega's leren kennen en opvattingen uitgewisseld. Uiteindelijk heb ik uit deze lijst zes mensen geselecteerd met een zo groot mogelijke spreiding over de werkvelden te weten justitie, vreemdelingenbewaring, herstelrecht, ouderenzorg, psychogeriatric en ziekenhuis. Bovendien intrigeerden ze me allemaal door hun uiteenlopende wijze van contact leggen: de een was heel inventief in contactleggen met jongeren via hun eigen muzikale wereldje, iets dat mij herinnerde aan mijn eigen jeugddominee, de ander doordat ik wist dat er in haar werkveld veel meer talen werden gesproken dan zij machtig was en er toch intense contacten uit voortkwamen en weer een ander omdat ik wist dat juist woorden een belangrijke rol voor haar speelden en ten slotte ook nog een die er geen idee van had want ze deed maar wat, zoals ze zelf zei, maar er was wel onmiddellijk contact en wel met iedereen.

Het enige ontbrekende werkveld is defensie, omdat ik daarmee geen enkele affiniteit heb, hetgeen vermoedelijk voortkomt uit mijn doopsgezinde, antimilitaristische achtergrond. De door mij geselecteerde personen benaderde ik per e-mail en telefoon. Het eerste om enige inhoudelijke uitleg te geven en hun medewerking te vragen, het tweede om de definitieve afspraak te maken nadat ze hadden aangegeven graag mee te willen werken, want doordat ik iedereen al kende was er niemand die zijn medewerking weigerde.

Hoewel ik iedereen kende, merendeels uit onze studietijd, had ik er geen idee van hoe ze zich in hun baan ontwikkeld hadden en of ze het al dan niet met mij eens waren, integendeel, wat dat betreft was het een blinde gok en daardoor voor mij juist een uitdaging.

3.3 De interviews

Kwalitatief onderzoek is vooral geïndiceerd wanneer men dicht bij de sociale werkelijkheid, de belevingswereld van mensen, wil blijven. Het interview verschaft hiertoe indrukken uit de eerste hand, waarbij de onderzoeker 'in staat moet zijn een zekere balans te realiseren tussen persoonlijke betrokkenheid en afstandelijke reflectie' (Smaling en van Zuuren, 1992, p. 14).

Bij een open interview, hetgeen inhoudt dat er niet gestructureerd wordt in het aantal van de vragen en de volgorde daarvan, is er slechts sprake van een openingsvraag. Dit voorkomt sturing, waardoor de geïnterviewde zelf het onderzoeksthema exploreert en op nieuwe gedachten komt. Er is dan sprake van een diepte-interview.

Door mijn keuze de interviews zo open mogelijk te houden met als thema: het doen ontstaan van een vertrouwelijk contact, was de beginvraag ‘Kun jij mij iets vertellen over je ervaringen met...?’ of ‘Waarover zou jij willen beginnen als je zou vertellen over je ervaringen met...?’ tevens de belangrijkste. Dit in de hoop dat iedere respondent dat onderdeel of die ervaring waarvan hij het meest onder de indruk was of die voor hem als belangrijkste gold, meteen kon vertellen. Er was dan ook geen vaste volgorde van onderwerpen. Zo kon het voorkomen dat in het ene gesprek heel andere onderwerpen benadrukt werden dan in het andere. Als richtlijn en geheugensteun had ik in mijn achterhoofd weliswaar een lijst van relevante aandachtspunten, maar soms ging het gesprek zo’n andere kant op dat die niet eens altijd allemaal aan de orde kwamen. Door de willekeurige volgorde kregen soms ook nieuwe thema’s die plotseling opdoken dan aandacht. Een natuurlijk verlopend gesprek in een vertrouwde, informele sfeer leek mij namelijk de eerste en voornaamste voorwaarde om recht te doen aan het door mij gekozen onderwerp namelijk het verkrijgen van vertrouwelijk contact.

Alle gesprekken vonden dan ook plaats in een rustige ruimte, meestal waren dat de werkplekken van respondenten, een maal was het bij een van hen thuis om puur praktische redenen. De tijdsduur varieerde tussen de een en anderhalf uur en alles werd op de band opgenomen. Dit om zo min mogelijk informatie verloren te laten gaan en om de gegevens zo betrouwbaar mogelijk te kunnen verwerken.

De gesprekken verliepen over het algemeen vlot en in een goede verstandhouding, sommige zelfs zeer geanimeerd. Wel bemerkte ik dat het woord ont-moeten voor mij vanuit mijn haptonomie achtergrond een absolutere lading en betekenis had dan het voor een aantal collega’s bleek te hebben. Door in de aanvang van de gesprekken steeds even de inhoud en betekenis van de verschillende termen naast elkaar te zetten werd begripsverwarring voorkomen en bleek het praktisch de woorden ontmoeting en contact door elkaar heen te gebruiken.

3.4 De verwerking en analyse

Ofschoon er bij dit onderzoek geen uiterst delicate zaken ter tafel kwamen besloot ik toch de resultaten van deze interviews anoniem uit te werken. Daar waar sprake is van een persoonlijke stellingname en een gemakkelijke herkenbaarheid in deze beperkte beroepsgroep kan dit altijd reden zijn tot een mindere openhartigheid. Bij de verdere uitwerking van de interviews leverde dit echter geen enkel probleem op zodat geen aanpassingen hoefden te worden aangebracht.

De analyse van de gegevens verliep vervolgens in stappen. De eerste bestond uit het letterlijk uittypen van de bandopnames van de gesprekken met de respondenten. Trefwoorden in de tekst werden in kleur gecodeerd en in verband gebracht met thema’s uit het theoretisch kader. Die thema’s leidden weer tot onderindelingen waarin de afzonderlijke verhalen werden uitgesplitst, bewerkt en ingekort tot goed leesbare, overzichtelijke en met elkaar vergelijkbare verhalen. Deze vergelijking leidt tot hernieuwde ordening en reflectie, alvorens te kunnen komen tot de conclusies.

Hoofdstuk 4 De interviews

4A. Interview met H

4A.1 Algemeen

H. werkt al meerdere jaren in een verzorgings- en verpleeghuis met een van oudsher humanistische achtergrond. Toch is hij geen humanistisch raadsman maar dominee. Omdat ik hem al langer ken en weet dat hij juist in dit werk het intermenselijk contact veel belangrijker vindt dan de kerkelijke invalshoek, die hij in weer andere bezigheden kwijt kan, ben ik van mening dat hij heel goed in dit onderzoek past. Jarenlang heeft dit verpleeghuis een aidsafdeling gehad met een zeer groot verloop omdat de sterfte toentertijd nog heel groot was. De patiënten waren heel ziek als ze opgenomen werden en stierven vervolgens jong. Tot groot geluk van deze bewonersgroep verbeterde de medicatie in de loop der jaren, zodat zij zich minder ziek voelden en bleven leven. Hierdoor deed zich een totaal nieuw probleem voor, namelijk een tweedeling in de bevolking van het verpleeghuis. Een deel dat ziek, oud, dement of in ieder geval hulpbehoevend is en gebaat bij zoveel mogelijk rust, terwijl het andere deel bestaat uit een zich steeds vitaler voelende groep jongeren, die zich absoluut niet thuis voelt in deze prikkelloze ambiance en zich te pletter verveelt. H. ziet dit allemaal gebeuren en probeert naast het ‘gewone’ verpleeghuiswerk om de jongeren uit hun lethargie te halen door een aan hun leeftijd aangepast programma aan te bieden. Hiertoe wordt op hun afdeling af en toe ’s avonds een feest georganiseerd met heftige muziek en de dominee zelf achter de tap. Dat deze twee werelden, hoe goed bedoeld ook, niet met elkaar waren te combineren laat zich raden.

Nu, jaren later tref ik deze zelfde vroeger zo ‘begeesterde’ H. wat uitgeblust en opgebrand aan, hij ‘heeft het ook wel weer gehad’, maar tevens is hij kwaad.

4A.2 De gedeelde beleving

Zijn enthousiasme hoor ik nog steeds wanneer hij het heeft over de inhoudelijkheid van zijn vak.

‘Wanneer het contact naar mijn eigen idee echt optimaal goed en prettig verloopt dan is er sprake van een open situatie waarin je datgene doet wat die situatie je toevallig aanbiedt’.

Zijn boosheid betreft meer de bestuurlijke en organisatorische kant ervan.

‘Maar daarmee pas je niet in de tegenwoordige opvatting van zorgverlening. Ik kan heel kwaad worden van wat hier gebeurt, heel kwaad, heel kwaad, heel kwaad. Het is verdomme je huis waar je woont, terwijl er gepraat wordt over 140 bedden! Daarvoor staat een fulltime G.V.er, maar in de praktijk wordt daar steeds op gekort. Waar zijn je idealen? De manager zit bovenaan en het draait alleen maar om geld. En dan krijg je ook nog te horen dat je blij mag zijn dat er hier überhaupt nog een G.V.er is.’

4A. 2.1 Nabijheid

Voor H. hangt dit heel erg van de mensen af maar in principe sluit hij het liefst een soort contract af door toestemming te vragen of hij met zijn cliënten in gesprek mag komen. Ze verwachten echter van de geestelijk verzorger het initiatief tot nabijheid en dat brengen ze ook tot uiting.

‘Het gaat om die nabijheid, dat is het gereedschap, proberen zo nabij mogelijk te komen. Als geestelijk verzorger ben je gericht op die ander, dus al je zintuigen gaan uit naar die ander en zelf raak je steeds meer op de achtergrond. Zo ga je luisteren en je gaat mee zwemmen en je stapt mee in dat bootje’.

4A. 2.2 Aansluiten bij de leefwereld

Toch moet hij even later toegeven dat hij in zijn werk altijd alle vrijheid heeft gehad om van alles te organiseren. Een vrijheid die hij ook graag nam.

‘Je moet jezelf ook die vrijheid gunnen om dat te kunnen doen. Hoe meer je jezelf die vrijheid gunt, hoe meer je ook in de ontmoeting de vrijheid vindt. Ja, ik heb hier wat georganiseerd de afgelopen tijd. Soms aan de hand van verhalen, soms een toneelstuk, dan ga ik ook toneelspelen.

Verhalen met symbolen, met rituelen over schoonheid, eeuwigheid, het eeuwige leven. De ridder op het witte paard, maar blauwbaard ook en sneeuwwitje. Met name bij dementerenden kun je zien hoe gevoelig ze zijn, dan is het net of er iets in ze wakker wordt. Ze zijn ontroerd, het geeft respons en gelach. Juist deze groep is het voorbeeld van mensen die het helemaal van hun ziel moeten hebben. Alle lagen die zich tijdens hun leven gevormd hebben zijn laagje voor laagje afgepeld. Ze zijn gevoelig voor hele primitieve symbolische taal. Maar ook voor de sfeer van openheid en je veilig voelen, dus moet je ook zelf veiligheid en vertrouwen uitstralen. Zo kom je jezelf altijd weer tegen’.

4A. 2.3 Delen van alledaagse bezigheden

Dit subkopje ontbreekt in dit interview omdat slechts sprake is van H.’s huidige werkzaamheden in het verpleeghuis waar bewoners weinig alledaagse bezigheden meer hebben. Dit was wel anders in de tijd van de opbloeiende afdeling, maar nu is er weinig meer van over behalve dan het gezamenlijke kopje koffie waarbij hij regelmatig aanschuift.

4A. 2.4 Behoedzaamheid en gelijkwaardigheid

In zijn benadering stelt H zich erg in op de persoon die hij ontmoet.

‘Ik heb mijn natuurlijke distantie tot mensen en zal niet zo snel iemand meteen aanraken, maar bij dementerenden is dat een heel ander verhaal. Ik ben veel lichamelijker geworden door het contact met dementerenden. Mijn ervaring met niet dementerenden, cliënten dus met fysieke gebreken is dat je die weliswaar minder aanraakt, maar dat toch de ‘standaardhand’ wel wat langduriger, wat intenser wordt’.

4A. 3 De inbreng van intuïtie

H. heeft niet vaak een vastomlijnd plan in gedachten, hij gaat er gewoon op uit en ziet dan wel wie hij treft, soms op hun eigen kamer en soms ook op zaal.

‘Soms begin ik dan bij de een en ga ik zo de hele tafel rond, terwijl dat helemaal van te voren niet de bedoeling was: ook dat laat ik van de mensen zelf afhangen, ik ben daarin heel sensitief. Ik probeer mezelf zichtbaar en kenbaar te maken en vervolgens laat je het over aan de ander, want de bedoeling van ons vak is dat die ander zichtbaar moet worden, het gaat om de ander, die heeft de hoofdrol in het gesprek.

Ons werk wordt niet door een agenda bepaald, dus heb ik die ook niet in mijn hoofd als ik met iemand zit, het mag allemaal gebeuren. Dat is bij de meeste disciplines wel anders. Wij kunnen belangeloos in de schaduw van een ander toeven. Ik heb meegemaakt dat de maatschappelijk werker een sessie van vier gesprekken ging houden, stel je voor, een sessie van vier gesprekken en daarmee moest het doel bereikt worden! Ik hoef niet met iemand vier gesprekken in de maand te hebben. Ik drink koffie met iemand, we praten eens wat, we kijken naar de wolken die overtrekken en ik ga weer weg. Deze vrijblijvendheid, die ik liever belangeloosheid noem, zou dan dus geen zin hebben werd mij verweten, maar het is mijn zin, mijn vak. Ik heb gezegd: ik verkeer doelloos bij mensen, het enige doel is dat je probeert mensen mens te laten zijn door erbij te gaan zitten en maar te gaan luisteren, door een vraag te stellen of een hand vast te pakken. Dan heb je het over ontmoeten! In een verpleeghuissetting is de context misschien wat dwangmatig, er gebeurt hier natuurlijk weinig en de mensen zijn blij als ze bezoek en aandacht krijgen. Maar ook daarin gebeurt het wel degelijk. Het is in ieder geval veel belangrijker dan alle hoogdravende dingen die je in je opleiding hebt meegekregen: ik merk dat ik hoe langer hoe meer terugga naar de bron: je sensitiviteit en intuïtie. Dat komt neer op steeds meer naar de eenvoud van het alledaagse. Dan kun je ontmoeten en zo op weg gaan met de mensen; ‘de grote woorden voorbij’ ... en daar gaat het om’.

In zijn praktijksholing werd hieraan al veel aandacht besteed:

‘Ja je werd heel erg door de molen gehaald, in de trant van: ‘studeren kunnen jullie blijkbaar en boeken lezen ook en door een hoge opleiding ben je waarschijnlijk ook nog goed gebekt, maar je gaat nu pas leren, want nu moet dat alles nog een eenheid worden’. M’n lichaam, m’n geest, ik zie het als mijn gereedschap. Het enige gereedschap dat ik heb, wat ik kan gebruiken. Dat moet goed gevormd zijn, dat moet je trainen en onderhouden. Maar dat kost tijd, dat moet je willen. Dat is een proces dat jaren duurt, maar misschien komt dat bij het ouder worden ook wel dichterbij elkaar’.

4A. 4 De mogelijkheden van de taal

4A. 4.1 Abstract taalgebruik

Deze vorm van taalgebruik wordt alleen even aangeduid bij het verslag van een vergadering, waarin gesproken word van 140 bedden in plaats van 140 bewoners en

wanneer hij zijn mening geeft over een manager in wiens beleving geld centraal en geestelijke verzorging marginaal zou staan.

4A. 4.2 Ontmoetend taalgebruik

Zo nu en dan komt een gesprek soms zo dichtbij dat je ook tegen je eigen angst en huiver aanloopt.

‘Dan probeer ik er achter te komen waar ik zelf bang voor ben: Ben je bang voor stilte, om je zelf te ontmoeten of is het je eigen pijn als iemand zijn pijn schetst. Het gaat dan over kwetsbaarheid en nederigheid, je voegen naar het verhaal van de ander. Grootheid maar ook kleinheid, maar altijd kom je jezelf weer tegen.

Ik merk het verschil, hoe beter ik in m’n vel zit, maar als ik me klote voel dan zie je dat wel aan me en de patiënt voelt dat ook, want hoe onrustiger ik ben, ja dan lul ik de tijd zelf ook wel vol. Daar moet je dus doorheen willen en pas dan, als het in jezelf rustig kan worden, met alle onrust die je bij je hebt, dan kun je weer in gesprek’.

Wanneer ik vraag wat H. dan zoal doet om zo’n contact te bewerkstelligen reageert hij als volgt:

Maar er hoeft niets gedaan te worden. Laat het maar stil vallen. Ook als je iemand ontmoet, er hoeft niks: niks doen. Gewoon op een stoel gaan zitten en niks doen. Zet de tijd gewoon even stil en luister naar de geluiden: de vogels die fluiten, de regen die tegen de ramen tikt....Ik hoef niet alleen maar met mensen te praten. Het mag, maar de tijd hoeft niet volgepraat te worden. Waar het om gaat is er zijn, er zijn voor de ander. Het naast iemand gaan zitten: gewoon er komt een mens naast een mens zitten. Eventjes gewoon een hand of een aai over de bol en je kijkt elkaar in de ogen, er is oogcontact, een stem, een toon’.

Om die ander te leren kennen met z’n hoop en verdriet, z’n blijdschap en z’n angst is het soms nodig om door te vragen of te benoemen wat onbespreekbaar leek.

‘Er zijn voor de ander, maar je bent niet zo maar een weerloos poppetje dat lekker empatisch meedeint, nee je neemt ook regie, je hebt natuurlijk je context want je komt niet zomaar voorbij, je hebt je taak en zonder hoogdravend te worden, maar toch ook doordat je in jezelf gaat graven kom je daar steeds meer achter: roeping, het is met heilige huiver dat ik het woord gebruik’.

4B. Interview met E

4B.1 Algemeen

Ook deze gesprekspartner ken ik al jaren, deze keer als studiegenootje. We spreken af op haar werkplek in de jeugdgevangenis. Deze ligt nogal verscholen in het bos en hoewel ik er nooit eerder geweest ben, wordt door de enorme hoge hekken getooid met nog grotere rollen prikkeldraad en camera's, meteen duidelijk waar het moet wezen: je kunt het in het voorbij rijden niet missen. Via een melding bij een portier, een wachtkamer, vele lange gangen en sleutelbossen verder bereiken we haar werkkamer. Hoewel zij haar ervaring kan putten uit het Montessorionderwijs, de kinderopvang en een eigen gezin met drie jonge kinderen geeft haar deze nieuwe baan als humanistisch raadvrouw in een jeugdgevangenis weer hele nieuwe kopzorgen. De omgang met criminele tieners heeft veel beperkingen, veel meer dan ze had gedacht en ondanks het feit dat ze er al bijna een jaar aan het werk is, is voor haar een van de grootste problemen waar ze steeds weer tegenaan loopt: 'ik weet nog steeds niet precies wat hier allemaal wel en niet mag', wat erin uitmond dat ze zich eigenlijk sterk beperkt en beknot voelt in haar mogelijkheden.

4B.2 De gedeelde beleving

E. heeft geen agenda met stappenplan in haar hoofd. Het gaat haar om verbondenheid en hoe die ander te bereiken in zijn wanhoop. Daartoe probeert zij steeds opnieuw nieuwe invalshoeken en aansluitmogelijkheden zoals die zich toevallig voordoen, maar om te beginnen gaat het haar toch voornamelijk om een zo plezierig mogelijke sfeer, in een ruimte die zoveel mogelijk aanhaakpunten biedt, in een ontspannend zithoekje met een gezellige beker drinken en een snoepje.

4B.2.1 Nabijheid

'Nee, aanraken dat doe ik eigenlijk normaal niet, nou ja misschien even vluchtig, als ik soms iemand naar d'r kamer terug moet brengen en dan de deur op slot draaien. Dan zeg ik ook wel even tot ziens of zo, maar eigenlijk doe ik dat helemaal niet zo. Het past ook verder niet zo bij mij, ik ben niet zo aanrakerig ingesteld en ik ben er ook wel voorzichtig mee, omdat heel veel jongeren hier wel iets met seks te maken hebben gehad, dus daar kijk ik altijd wel een beetje voor uit'.

Fysieke aanraking mag dan duidelijk haar voorkeur niet hebben want 'het zit ook niet zo in me dus dat doe ik al zo wie zo niet zo'. Het knus bij elkaar zitten en het hebben van oogcontact is voor haar wel van groot belang in de toenadering:

'Elkaar aankijken dat speelt natuurlijk wel'.

4B.2.2 Aansluiten bij de leefwereld

Als eventuele 'opstapmogelijkheden' om bij deze jongeren aan te sluiten in hun beleving is E. bezig zich te oriënteren op hun eigen muziek. Eigenlijk is dat wat ze het liefst zou willen: iets met muziek doen, zodat je ze kunt laten kiezen welke muziek ze zouden willen horen en dat je dan gewoon samen naar hun muziek kunt luisteren.

‘Omdat ze dat dus helemaal niet hebben, ze kunnen op hun kamer niet naar hun eigen muziek luisteren en dat zeggen ze ook wel, dat ze gewoon hun eigen muziek missen. Ik moet er alleen nog meer ervaring in opdoen en me er verder in verdiepen’.

Ook maakt ze graag gebruik van foto’s, omdat dat een hele gemakkelijke ingang tot het levensverhaal van de jongeren is gebleken:

‘Zoals toevallig bij een meisje dat geadopteerd is, bij wie daardoor een boel problemen waren ontstaan. Zij liet mij dan foto’s zien van haar biologische moeder en haar jeugd in Suriname. Dat was wel heel bijzonder om dat met haar te doen. En op de kamers zie ik vaak kaarten die ze gekregen hebben en er hangen altijd wel foto’s van dierbaren waar ze dan een verhaal bij hebben. Soms gaat het ook over iemand die is overleden, want deze kinderen hebben heel vaak sterfgevallen meegemaakt’.

Graag zou ze haar eigen ruimte waarin het contact met de jongere plaatsvindt wat gezelliger aankleden en wat sfeervol maken. ‘Met Pasen heb ik bijvoorbeeld paaseitjes’, maar ook de rest van het jaar zou ze wel wat meer huiselijke zaken kunnen gebruiken. Zo wil ze bijvoorbeeld graag aardewerken kopjes of stenen mokken in aansprekende kleuren, zodat je daaruit kunt laten kiezen, in plaats van die plastic bekertjes. Alleen zit ze er dan weer mee dat er niets is om in af te wassen, dus dan maar weer die plastic bekertjes voorlopig. Ook zou ze het graag een beetje opfleuren met een paar gezellige kussentjes, of een vrolijk tafelkleed en leuke posters aan de muren. En als lijst, dan het liefst een van hout, omdat de hele omgeving allemaal zo steriel is. En dan ook graag een mooie houten boekenkast, waardoor ze met deze materialen een beetje het natuurlijke wil proberen binnen te halen, waar ze dan boeken en dichtbundels of andere dingen in kan zetten en niet alleen maar die bijbeltjes, maar inspiratiebronnen, om te laten zien dat er meer mogelijk is. Eigenlijk zou ze daarbij dan ook graag een paar kaarsen willen om een beetje sfeer te scheppen, maar dat gaat niet zomaar, want dan gaat het rookalarm weer af. Het gaat haar erom een sfeer te scheppen die het mogelijk maakt iets te laten zien van wat zij omschrijft als de zachtheid van het bestaan tegenover de hier alom aanwezige hardheid:

‘De zachtheid daarmee doel ik dan ook weer op dat natuurlijke. Dus ook planten en niet van die echte kantoorplanten zoals hier dus juist wel’.

Behalve haar kamer en die van de gedetineerde zijn er in de hele werkomgeving weinig mogelijkheden. Wat voor haar gevoel bijvoorbeeld ontbreekt is een stilte ruimte ‘het liefst met water en een prikbord voor aankondigingen en mededelingen, niet van dat verhevene geestelijke allemaal, maar laagdrempelig om gewoon een beetje aandacht’ en een mogelijkheid om naar buiten te gaan en op een bankje te zitten.

4B. 2.3 Delen van alledaagse bezigheden

Maar ‘samen iets doen’, in dit geval iets knutselen, bleek tot nu toe heel onverwacht, het best te werken, zoals laatst met een groepje jongeren. Het was echt een succes en dat terwijl ik dacht dat ze er wel helemaal niks aan zouden vinden, maar ze vonden het juist hartstikke leuk om te doen. Nu is ze ook van plan om toestemming te vragen om een tuintje aan te leggen en daarbij de jongeren te betrekken:

‘Zodat ze dus dingen in een pot zaaien of zo, niet zozeer omdat er dan biologie in de begeleiding zou zijn, maar meer om het contact met de natuur, de zorg, het proces, dat er iets gebeurt, dat er gewoon iets uit zo’n pot komt door hun toedoen! Dat soort dingen, het samen iets doen, zoals het samen de tuin opzetten. Eigenlijk zoek ik steeds naar dat soort vormen hoe je nu juist buiten al dat verbale om kunt’.

E. wil dan ook een verzameling foto’s en kaarten aanleggen met aansprekende onderwerpen en een koffer met speelgoedieren, omdat dieren vaak symbool ergens voor staan, allemaal juist om het gesprek een beetje op gang te krijgen. Ze denkt aan dozen met wenskaartjes, samen door een tijdschrift bladeren, kortom ze zoekt en zoekt naar wat hen aanspreekt. Om iets anders aan te bieden dan wat ze gewend zijn heeft ze poëzie posters opgehangen en eigenlijk zou ze hen graag willen leren om zelf foto’s te maken, maar daarbij loopt ze weer op tegen het bekende probleem: ‘ik weet alleen niet of dat hier wel mag’.

4B. 2.4 Behoedzaamheid en gelijkwaardigheid

De jonge gedetineerden komen altijd naar haar werkruimte waar het gesprek plaats vindt. Je kunt dan een beetje gezellig bij elkaar kruipen in de gemakkelijke fauteuils van het zitje. Hiervoor gebruikt ze dan ook nooit de tafel met de rechte stoelen, ‘want dat zit en praat altijd wat gemakkelijker’. De eerste keer is het altijd een beetje aftasten wie die ander is en ben je op zoek naar allerlei dingetjes die je helpen dat het klikt. Om de kans op zo’n bepalende klik bij het eerste contact te vergroten verdiepte ze zich in het spiegelgedrag aan de ander in een boek over lichaamstaal bij hulpverleners. Dat zoiets niet altijd werkt merkte ze aan een verveelde tiener, die daar zo haar eigen ideeën over had. Dan blijft ze toch maar liever tastend speuren naar kwetsbaarheid en contactmogelijkheden, al geeft de altijd aanwezige ‘pieper’ wel een steeds voor iedereen zichtbaar duidelijk verschil in positie aan.

4B. 3 De inbreng van intuïtie

E. heeft zeer bewust gekozen voor werk met jongeren. Haar belangstelling en ervaring ligt daar. Ze wil dan ook heel duidelijk niet alleen dat luisterend oor zijn, maar deze jongeren ook wat meegeven voor hun verdere leven en er op die manier misschien zelfs een beetje invloed op proberen uit te oefenen.

‘In die zin om ze te tonen dat je ook zelf iemand bent en wat er allemaal voor mogelijkheden zijn en waar ze ook zelf mee aan de gang zouden kunnen’.

Om die reden hangen in haar kamer poëzie posters:

‘Ik heb dat bewust gedaan om ze toch iets mee te geven van poëzie of gedichten, maar dan toch op een speelse manier gebracht en zoals het gewoon een beetje vanzelfsprekend aan de muur hangt, net een beetje niet te moeilijk, maar toch ook weer net even anders dan ze gewend zijn’.

Daarom wil ze een mooie houten boekenkast met boeken en dichtbundels die dienen als inspiratiebron. Ze wil hen bewust maken van hun zintuigen en werken met geuren en kleuren, natuurlijke materialen en muziek. Ze wil ze meegeven hoe planten geuren en

groeien door een moestuin met ze aan te leggen met kruiden en ook rozen en dan natuurlijk dat bankje om even bij elkaar te gaan zitten en er samen naar te kijken...

‘O, ik heb nog heel veel ideeën niet uitgewerkt, omdat ik daarin zelf nog heel erg in ontwikkeling ben’.

4B. 4 De mogelijkheden van de taal

4B. 4.1 Abstract taalgebruik

Van deze taalvorm was in het hele gesprek met E. over haar toenadering tot haar jongeren geen sprake.

4B. 4.2 Ontmoetend taalgebruik

Door samen iets te doen zoekt ze naar vormen ‘buiten het verbale om’ om tot die verbondenheid te komen. Het er-zijn-voor en het luisteren naar staan voor haar duidelijk centraal zoals blijkt wanneer ik opmerk dat tijdens het interview haar stem steeds zachter wordt, ‘maar dat komt ook omdat ik zoveel aan het praten ben en dan denk ik, wie ben ik dat ik zoveel aan het woord ben, ik ben meer gewend te luisteren’.

‘Zo had ik bijvoorbeeld een keer met een meisje een gesprek, dat ik, ondanks dat het vermoedelijk niet mocht, mee naar buiten heb genomen, omdat ze die keer zo hopeloos was en helemaal machteloos dat ze hier zat. Zo, dat de tranen in haar ogen sprongen, van wanhoop eigenlijk, zodat ik toen eigenlijk ook heel erg tranen in mijn ogen kreeg. Dat heb ik normaal niet erg snel, maar toen schoot ik zelf ook helemaal vol en zo zaten we elkaar aan te kijken en eigenlijk was dat een heel bijzonder moment. Die machteloosheid en die wanhoop, de onzekerheid hoe het verder zou gaan... Dat dat ook kan, dat je dat kunt laten zien, dat geeft een soort verbondenheid. Als dat tegelijkertijd gewoon gebeurt dan hoef je niets uit te leggen, dat is ontmoeten. Gewoon van mens tot mens zeg maar’.

Het is om die reden dat ze zo graag een bankje in de tuin zou willen, zodat je even naar buiten kunt om samen bij elkaar te gaan zitten met zo’n jongere. Gewoon even samen zijn om een beetje rond te kunnen kijken naar de dingen om je heen.

4C. Interview met C.

4C.1 Algemeen

Ook deze gesprekspartner is al sinds jaren een goede bekende en tevens studiegenoot. Afgezien van haar vele ervaringsjaren in de zorg, zowel in Afrika als in Nederland, heeft C. als geestelijk verzorger jarenlang gewerkt in de terminale zorg. Toch was het haar bekendheid met andere landen en andere culturen die haar voor de vreemdelingenbewaring deed kiezen.

Om haar werkplek te bereiken moet ik naar een Rotterdamse kade, waar de bajesboten liggen, ver weg van de bewoonde wereld. Hoge hekken bespannen met ondoorzichtig gaas geven weinig uitnodigend aan dat ik hier moet zijn. Ook dan volgt weer een procedure van aanmelden en afwachten. Vervolgens moet ik mijn telefoon afgeven in een kluisje en door detectie poortjes alsof het een luchthaven betrof, met dit verschil dat het hier niet gaat om de bereikbare wereld te vergroten maar juist om die te in te perken. Een deel van de kade is door de met gaas bespannen hekken afgezet en vormt zo een soort binnenplaats: een kale open ruimte, grijs door uitsluitend steen en beton, zelfs nu de zon schijnt. ‘Waarom staat hier nu geen enkel boompje, dat zou deze desolate naargeestigheid toch al een stuk verminderen’, vroeg ik ontzet. Het antwoord was nog onthutsender: ‘Zodra er langs de randen van de hekken grasjes of onkruid zichtbaar zijn, worden die meteen dezelfde dag met gif weggespoten’. Het is duidelijk dat groen niet mag, misschien zelfs gevaarlijk is. Zo bereiken we de loopplank naar het schip, dat een uitgewoonde indruk maakt. De gangen zijn laag en verbinden via de trappen de verschillende dekken met elkaar. De kamertjes zijn klein en vrijwel zonder daglicht door gebrek aan ramen. Hier slapen vaak zes mensen. Wanneer het ’s zomers warm is komt twee keer per dag een brandweerboot langs om het hele schip nat te spuiten. Dat is de enige mogelijkheid om te koelen.

4C.2 De gedeelde beleving

Aangekomen op haar werkplek, die niet veel verschilt van de andere kamertjes, alleen staan hier geen bedden maar kasten en bureaus, vertelt C. dat ze deze ruimte moet delen met de dominee en de imam. Van enige overeenstemming in werkwijze of overleg is geen sprake, omdat het verloop onder deze geestelijk verzorgers dermate hoog is, dat ze niet eens iedereen heeft gezien voor hij weer vertrekt. Van enige samenwerking of afstemming kan dan ook geen sprake zijn. Iedereen werkt naar eigen goedvinden op geheel eigen en voor C. soms zeer verbazingwekkende wijze of is zoals gezegd alweer verdwenen. Het enige wat haar overblijft is zoveel mogelijk gebruikmaken van de dagen dat anderen de werkkamer niet nodig hebben en verder zelf maar naar beste weten te ‘schipperen’. In een poging haar gespreksruimte dan toch een eigen sfeer geven, probeerde ze die op te vrolijken met plaatjes van de Novib kalender.

‘Helaas lagen die een week later alweer in de prullenbak want de imam kan natuurlijk geen plaatjes gebruiken bij zijn diensten, dus dat idee heb ik laten varen. Toch probeer je wat sfeer te scheppen en als herkenning ook van hun cultuur had ik bewust gekozen voor religieuze of spirituele voorstellingen van kerkdiensten, kerken en moskeeën om op die manier ook de spiritualiteit van wat je doet te benadrukken’.

Eigenlijk is geen enkele ruimte op de boot echt geschikt voor dit werk. De ruimte die zou moeten dienen voor gespreksgroepen heeft een heel klein raampje dat amper open kan en verder vol staat met troep.

‘Als ik er op gestaan zou hebben zou het met veel moeite misschien nog wel hebben gekund, maar ik wil die ruimte niet, net zomin als de tolkengesprekken die plaatsvinden met de tolkentelefoon op de verhoorkamertjes. Dat is echt heel vervelend, want kijk, ze zien aan mijn neus niet dat ik geestelijk verzorger ben. De pastoor heeft een groot kruis op zijn borst, de imam heeft een petje op en hoeft niet uit te leggen wie hij is, want iedereen springt in de houding en ligt op zijn knieën, maar dat is bij ons totaal anders. Alle juffrouwen die hier rondlopen zijn van de vreemdelingenpolitie of ze zijn terugkeerfunctionaris. Ik ben net zo’n juffrouw die daar rondloopt, wat is er anders aan mij dan aan die ander. Toch moet ik dan een geestelijk gesprek gaan voeren in een verhoorkamer, met een tolk. Een mannelijke Arabische tolk’.

Dat de aanwezigheid, zelfs door de telefoon, van zo’n tolk zo dominant kan zijn dat hij jou en je gesprekspartner als het ware wegblaast blijkt uit het volgende voorbeeld:

‘Ik had zo’n gesprek met een jonge man met een vreselijk verhaal, waarbij hij geëmotioneerd raakt en steeds zachter gaat praten. Soms valt hij zelfs helemaal stil. De tolk brult dan dat hij harder moet praten, vrij hard en kortaf. Nou dan is je gesprek natuurlijk ten einde’.

De keer die volgde trof C. gelukkig een vrouw als tolk, die uitgebreid toelichting gaf. Zo zelfs dat als C. een korte vraag stelde, zij een heel verhaal hield. Daarnaast gevraagd bleek dat ze begrippen die in het Arabisch niet bestaan, uitlegde. Deze jongeman raakte zeer op haar gesteld, ook omdat ze hetzelfde Bagdad accent had. Zo bleek weer eens overduidelijk hoe nauw het steekt bij een vertaling en wie daar tussen zit. Sindsdien kon C. gelukkig naar haar vragen als ze zo’n gesprek had.

Hoewel C. door haar grote praktische ervaring doortastend en pragmatisch overkomt zijn haar opvattingen altijd goed onderbouwd met theoretische kennis en een groot verbaal talent dit over het voetlicht te krijgen: een uitgekiende mengeling tussen intuïtief handelen en kennis van zaken. Zo kiest zij in deze chaotische vreemdelingenbewaring met een grote diversiteit aan problematiek voor een veelzijdige benadering, die zij verklaart met de theorie van Sölle. Deze stelt dat ieder lijden bestaat uit vier componenten: het fysieke, het psychische, het sociale en het existentieel spirituele. Haar strategie grijpt dan ook aan op elk van deze vier componenten, zo heeft ze evenzovele aanknopingspunten en daar waar als eerste iets gedaan kan worden haakt zij aan, stapt zij als het ware in.

‘Als je wilt gaan werken aan de geestelijke verzorging denk ik dat je oog moet hebben voor alle vier die aspecten. Dat behoort tot de taak van de geestelijk verzorger. En al zou je alleen maar aan die eerste drie aspecten toekomen dan nog verleen je geestelijke verzorging’.

Mijn ideeën over ontmoeten koppelt ze moeiteloos aan de opvattingen van Joep Dohmen.

‘Wanneer jij stelt dat de ontmoeting, of liever nog de voorwaarde voor de ontmoeting, zelden wordt bepaald door het verbale, maar daar meestal aan vooraf’

gaat, dan komt dat overeen met Joep Dohmen die zegt dat alle handelen emotioneel geladen is, zodat je dus niet weet wat je twee tellen later gaat zeggen. Dat sluit aan bij wat jij zegt. Je stelt je eerst open en van daaruit ga je praten'.

4C. 2.1 Nabijheid

Om contacten te leggen moet je er in de vreemdelingenbewaring zelf op uit; je moet aanwezig zijn op zo'n afdeling. Aanwezig zijn is de belangrijkste mogelijkheid om contacten te leggen. Vaak gebeurt dat door rond te lopen in de gangen of op de trappen, maar meestal in eerste instantie zonder elkaar te kunnen verstaan. Daarbij is voor C. de aandacht, het luisterend oor (en oog) belangrijker dan een vooropgesteld doel, het is dan ook zaak om je zintuigen zoveel mogelijk toe te spitsen.

'Wat dat betreft geldt hier de presentietheorie: mensen spreken je aan op de gang. En er wonen wat mensen in zo'n gangetje en dan merk je op de achtergrond iemand die voortdurend alert is en meeloopt en kennelijk bezig om te kijken en na te vragen wat die juffrouw hier doet. Hij spreekt geen Nederlands dus via een medebewoner of een tolk raak je in gesprek. Bij dat eerste contact, in het Arabisch weliswaar, wist ik vanaf het eerste moment dat er iets bijzonders was met die jongen. Je signaleert een bepaald soort gedrag waardoor hij opvalt en aangeeft dat hij je nodig heeft. Ik van mijn kant heb vanuit een ooghoek die jongen steeds in de gaten gehad, anders had ik niet geweten dat hij al die tijd meegelopen was. Alle andere mensen die daar stonden heb ik niet gezien, maar om een of andere reden hem wel. En ook hij heeft kennelijk geweten iets met je te kunnen...Er was dus iets, dat oogcontact, er is al iets begonnen op dat moment, waardoor hij weet ik wil iets van haar en ik dus denk er is iets bijzonders met deze jongen, zijn gedrag is niet gewoon, het is anders dan anders. Het is iets waardoor je intuïtief weet: hier moet ik aandacht aan besteden. Hij bleek een oorlogsslachtoffer te zijn'.

Voor C. ligt de essentie in de diverse werkterreinen van het geestelijke werk in de empathie. Hoe kun jij anders aan iemand die dat niet kent uitleggen wat verliefd zijn is en je niets anders als woorden tot je beschikking hebt. Dat is toch wel een van de moeilijkste dingen.

'Het gaat er ten slotte toch om dat je iemand kunt teruggeven dat je hem begrijpt, maar hoe vaak gebeurt het niet in zo'n gesprek dat de ander zich miskent voelt. Die voelt zich dan toch in de kou gezet? Zo moeilijk is het om verbaal te zeggen hoe het met je gaat. Daar red je het dus niet mee. Niet voor niets wordt de nadruk op empathie gelegd, het gaat erom dat je er als persoon helemaal inzit. Dan maakt het niet uit of je iets bevestigends zegt of dat je alleen maar knikt'.

4C. 2.2 Aansluiten bij de leefwereld

Door de vele talen van de 150 aanwezige nationaliteiten is geestelijke verzorging in gespreksgroepen nauwelijks een optie. Als het aansluit bij hun beleving probeert C. ze te interesseren voor meditatieoefeningen bijvoorbeeld door middel van lopen en soms ook voor yoga. Of voor het tekenen van mandala's, 'dat heeft toch allemaal weer met spiritualiteit te maken'.

Hoewel C. in aanleg uitermate 'talig' begaafd is, komt ze daarmee hier toch niet mee uit:

‘Zo zijn bijvoorbeeld een op een gesprekken ook niet altijd te doen, dat is niet alleen afhankelijk van de taal, maar ook van de cultuur en dat bepaalt mede je eigen keuze. Afrikanen hebben bijvoorbeeld heel sterk, dat alles Gods wil is. Ik heb daar niet zoveel mee. Je krijgt dan wel het verhaal, maar als je het nou over ontmoeten hebt, dan ontmoet ik daarmee die mensen niet echt’.

Soms laat ze zich door een zeer pragmatische ingeving leiden als blijkt dat het leven op de bajesboot met zijn meervoudig gecompliceerde problematiek voor iemand wat dragelijker kan worden, zoals bijvoorbeeld door overplaatsing te bemiddelen naar een andere cel.

‘Dat komt omdat het allemaal zo met elkaar verweven is, het sociale isolement waar mensen bij ons in zitten, de eigen context, nog buiten het sociale: hoe is het om te leven op een cel met mensen die je niet kunt verstaan, waarmee je niet kunt communiceren in je eigen taal. Dan probeer ik overplaatsing te krijgen. Ik vind dan dat je het sociale isolement, dat je daar wat aan probeert te doen. Ik denk wel dat dat ook tot mijn taken behoort, net zozeer als af en toe een soort spelletjes te suggereren of mediteren. Wanneer een gesprek niet hoeft, krijgen ze wel die oefeningen vertaald mee in het Arabisch om in hun cel te doen: Arabische meditatie. Hetzelfde geldt voor fysieke aspecten, psychische aspecten en sociale problemen. Ja, volstreekte chaos en er zijn ook heel veel aspecten die samen ineens lopen. Soms mogen ze elkaar gewoon niet door hun geaardheid, zo leer je al heel snel van Oost-Europeanen dat je die niet bij elkaar moet hebben’.

Uitgesproken voorbeelden hoe groot het belang kan zijn van het hebben van aansluiting bij iemands levenssfeer noemt ze het werkterrein van de terminale thuiszorg, waardoor ontmoeting en ontroering er vrijwel volledig non-verbaal plaatsvinden.

‘Ik weet nog wel van mensen waarmee je nauwelijks hebt gesproken maar waarvan je toch wel degelijk het gevoel hebt dat je elkaar gekend hebt. Op een heel diep niveau. Misschien omdat je je openstelt, je doet toch met een bepaalde verwachting dat soort werk en vanuit een bepaalde instelling. Bovendien heeft het er mee te maken dat je bij de mensen thuiskomt in hun eigen omgeving, hun eigen sfeer. Wat je tegenkomt weet je nooit van te voren, wat je wel weet is dat je het daarmee moet doen. Soms valt dat zo tegen dat je denkt: oh mijn god wat moet ik hier, maar soms ook het tegenovergestelde dat je aangenaam verrast bent en je meteen thuis voelt. Nergens toont zich het non-verbale aspect van ons werk zo duidelijk als juist in deze sector’.

4C. 2.3 Delen van alledaagse bezigheden

Dit subhoofdstuk komt in het interview met C. niet aan de orde, om de doodeenvoudige reden dat in de vreemdelingendetentie geen sprake is van een alledaags leven, laat staan van alledaagse bezigheden, tenzij je hieronder het rondhangen in de gangen verstaat. In dat geval zou je kunnen stellen dat C. deze bezigheden deelt door rond te gaan lopen in die gangen om contact te maken.

4C. 2.4 Behoedzaamheid en gelijkwaardigheid

De bovengenoemde alertheid voor, de intuïtieve aandacht, het oogcontact, het zijn voor C. allemaal van die dingen waar je juist in de vreemdelingenbewaring heel veel mee kunt. Zo

vertelt zij van een man die telkens weer terugkomt om te praten, maar dan steeds weer hetzelfde verhaal vertelt over zijn papieren waaraan iets niet zou kloppen.

‘Altijd datzelfde verhaal, er was niet doorheen te komen. En als je om je heen vroeg aan functionarissen uit zijn omgeving dan vertelden die precies hetzelfde verhaal. Altijd datzelfde riedeltje en altijd even gebrekkig. Op een gegeven ogenblik was ik het helemaal zat, steeds weer en je probeert het dan nog eens uit te leggen iedere keer weer. Het leek wel of hij het niet hoorde want hij praatte er prompt weer overheen en dan kwam weer dat hele verhaal. Desnoods weer van voren af aan. Het leek wel alsof hij een klap van de mallemolen had gekregen. Ik zat schuin naast hem en terwijl ik zei: ‘nou moet je eens goed luisteren meneer’ legde ik mijn hand op zijn knie en hij valt stil! Ook naderhand merkte ik dat als je hem aanraakte hij erbij bleef. Pas door voelbare fysieke aanwezigheid werd hij toegankelijk’.

Dat hier geen sprake is van een gemakkelijk en universeel toe te passen recept maar meer een hoge uitzondering licht zij als volgt toe.

‘Met aanraken moet je wel reuze voorzichtig zijn, want het gaat hier om mensen van een totaal andere cultuur en van een ander geloof. Bovendien gaat het hier om mensen die al heel lang geïsoleerd zijn en dan een hand op je knie, een hand op je schouder... het is ook wel een beetje riskant, ja. Maar in dit geval vond ik het heel bijzonder, omdat hij voordien helemaal niet te bereiken viel. Ik heb gemerkt dat het erom gaat dat je aanvoelt dat dit op dat moment wel kan, en dat er dan iets heel bijzonders ... nee, het is dan vaak helemaal niet meer verbaal de manier waarop je elkaar ontmoet’.

4C.3 De inbreng van intuïtie

Een zekere vertedering voelt ze ook voor de kleine crimineeltjes, die hier illegaal zijn en wat kruimeldiefstalletjes pleegden en vervolgens omdat ze minderjarig zijn een valse geboortedatum opgeven. Ze liegen vaak dat het gedrukt staat, aan iedere instantie weer een ander verhaal.

‘Toen zei ik, lastig hoor, met dat liegen. Kun je eigenlijk wel uit elkaar houden wat je nou aan wie vertelt hebt, want dat moet toch knap ingewikkeld worden. Dan moet hij vreselijk lachen, maar ook al klopte er niets van, ik vond het een vreselijk aandoenlijk jochie. Bij mij zat hij in de slachtofferrol en als we over de gang liepen, waar alle jonge mannen samenklonten, dan begint hij heel stoer te doen. Hij valt een beetje uit de toon, omdat het nog zo’n echt lievig jochie is, hij loopt ook altijd een beetje bij de bewakers in de buurt om zo wat bescherming te zoeken. Omdat je in die gevallen niet meer op het verbale af kunt gaan, ontwikkel je een intuïtief gevoel of je bedonderd wordt of niet’.

Maar daarbij laat ze het niet zitten, er moeten wel lessen uit worden getrokken: haar aandoenlijke kleine jochies moeten na de ontmaskering van hun leugens zelf opbellen naar de SABA om hun echte geboortedatum op te geven en om juridische ondersteuning te vragen, ‘want met een valse geboortedatum zit je hier terecht’.

4C. 4 De mogelijkheden van de taal

4C. 4.1 Abstract taalgebruik

Hiervan is misschien alleen sprake wanneer een tolk mechanisch woorden transformeert zonder acht te slaan op inhoudelijkheid of gevoelswaarde, waardoor gesprekken een bizarre wending krijgen.

'Ik had een gesprek met een Turkse meneer en we wisten van elkaar dat we het over hetzelfde onderwerp hadden: het was niet zo'n heel ernstig maar wel een interessant gesprek. Alleen de tolk begreep het niet en had het over iets anders, zodat het helemaal niet meer klopte, maar hij tolkte rustig door. Het was een hele rare maar ook wel een beetje komische gewaarwording. Je bouwt dus kennelijk veel meer op dan wat er gezegd wordt, want anders weet je samen niet dat de tolk over iets anders praat. Je begrijpt dus kennelijk veel meer met aankijken, oogcontact, dan je zou denken. Je gaat daarvoor een soort intuïtiviteit ontwikkelen, wat in de zorg trouwens op andere gronden ook het geval is'.

4C. 4.2 Ontmoetend taalgebruik

'Nee, het gaat niet alleen maar verbaal wanneer je elkaar ontmoet, ik zit ook nog te luisteren als ik er geen bal meer van begrijp. Bijvoorbeeld een verhaal dat ging over spionage en politiewerk en drugssmokkel, maar wat er allemaal gebeurd is, ik zou het echt niet kunnen navertellen. Na afloop heeft hij me ontzettend bedankt en gevraagd of ik weer terugkom. Misschien is het wel zo dat je je, net als in de terminale zorg, toespitst op een bekwaamheid, waarin verbaliteit 'weinig te zeggen' heeft. In het ene geval betreft het mensen die zelf amper meer kunnen spreken of verwoorden, en hier heb je dan 150 nationaliteiten en bij mij houdt het met Engels, Frans en Duits echt op'.

'Anderzijds had ik laatst een gesprek in het Duits over gerechtelijke procedures en ik spreek best goed Duits, maar het gaat erom het zo goed en begrijpelijk mogelijk uit te leggen. Als je dan weggaat is zo iemand je eeuwig dankbaar, omdat hij voor het eerst in een half jaar iemand heeft gevonden die het hem uit kon leggen, waarvan hij het begrepen heeft. Als je het mij vraagt gaat het dan ook niet om de taligheid, maar om de aandacht en de concentratie van iemand die nu eens niet iets van hem wilde'.

4D. Interview met B.

4D.1 Algemeen

B. werkt al bijna tien jaar als humanistisch raadvrouw in een academisch ziekenhuis alwaar zij een gewaardeerde en gerespecteerde kracht is. Ik ken haar van vergaderingen bij het humanistisch verbond en door jaarlijkse bijeenkomsten voor geestelijk verzorgers. Ook voor ze in dit beroep terecht kwam ging haar aandacht uit naar het helpen van mensen, dit maal echter door middel van heling met de handen: energetische massage. Een andere kant van haar leerde ik kennen via mijn zoon aan wie zij op het Montessori Lyceum Amsterdam Duitse les gaf. In het gesprek met haar merk je haar talige aanleg en hoezeer ze ieder woord proeft. Hierdoor ontstaat dan ook onmiddellijk een stagnatie in het interview: al meteen blijkt hoezeer een verschillende interpretatie van hetzelfde woord de communicatie kan doen vastlopen. Waar ont-moeten voor mij vanuit een haptonomie achtergrond te begrijpen is als de mogelijkheid om voorbij het moeten en alle formaliteiten bij elkaar binnen te komen, heeft het voor haar een hoog zweverig gehalte, omdat het zou verwijzen naar het mooie wat er gebeuren kan en zij het vanuit haar energetische achtergrond liever neutraal houdt op contact omdat dat alle mogelijke aansluitingen omvat en daardoor functioneler en rationeler zou zijn. Mij klonk het woord contact juist weer erg technisch in de oren, in de zin van associaties met elektronica. Om uit te zoeken in hoeverre we het eigenlijk al dan niet over hetzelfde hebben kan ik het niet nalaten op de oorsprong van dit woord in te gaan: contact , afkomstig uit het Latijn is een samengesteld woord. Con betekent met of samen, tact komt van tangere wat aanraken betekent. Het betekent dus zoiets als wederzijdse aanraking, een wederkerigheid van raken en geraakt worden. Maar het woord tact kan ook een afgeleide zijn van het Latijnse tactus, wat staat voor tastzin . We vinden het terug in woorden als tactvol, tactloos en (on)tactisch. Het begrip tactvol staat voor het hebben van een fijne intuïtie voor wat wel en niet kan binnen een contact. Zo wordt het leggen van contacten aan de zintuigen gebonden en komt via de zintuigen tot stand. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat het woord tactus niet beperkt is tot het lichamelijke voelen en tasten. Het gaat om het kijkend en luisterend aftasten van iemand of het aanvoelen van een bepaalde situatie, een abstracte vorm van tasten.

4D.2 De gedeelde beleving

Deze uiteenzetting gaf meer helderheid. Voor B. is het toespitsen van alle zintuigen in het leggen en onderhouden van contacten niet alleen strategie, maar ook een tweede natuur geworden:

‘Het is een stuk van mij en het kan hele fijne contacten teweegbrengen, alleen op privé gebied laat je je meer door je emoties en voorkeuren leiden, neem je meer risico’s’.

De gesprekken die B. in het ziekenhuis voert zijn voornamelijk gedurende de opnameperiode in de ziekenhuiskamers. Hoewel herstel alles te maken heeft met hoe mensen in het leven staan, hoe iemand omgaat met verlies en tegenslag en met uitdaging, voert B. haar gesprekken liever aan de hand van iets concreets. Dit doet ze het liefst door aan te haken aan iets in die ruimte ‘wat te maken heeft met wie ze zijn, iets concreets want over abstracte dingen gaat het in feite niet’. Door de verkorte opnameduur zijn de

mogelijkheden daartoe in een ziekenhuis heel wat beperkter dan bijvoorbeeld in een verzorgingshuis, waar mensen wonen in hun eigen sfeer en inrichting, omgeven door hun eigen spulletjes en hobby's. Ik vertel haar dat toen mijn man voor bestraling op de bovenste etage lag, we tussen alle hectiek door toch erg hadden kunnen genieten van het prachtige uitzicht van daar uit over de stad en op een gigantische wolkenlucht. Ook voor B. bleek dit regelmatig een binnenkomeer.

'Ja daar heb ik het ook veel over en ook altijd over alles wat ik in die kamer zie, zoals bijvoorbeeld bloemen, iemand heeft daarmee iets willen zeggen en of je ze ook mooi vindt. Het gaat om alles wat een ervaring geeft en liefst eentje die zich niet slechts beperkt tot de ziekte.'

4D. 2.1 Nabijheid

Wanneer B. beschrijft hoe ze een ziekenkamer binnengaat komt dat in feite neer op een soort aftasting met de zinnen.

'Het is inderdaad zo dat er zoveel bij komt kijken als je een ziekenhuiskamer binnenstapt. Ik probeer me min of meer bewust in te stellen op wat ik allemaal kan waarnemen en ik gebruik al mijn zintuigen om als het kan nog meer op te vangen. Ook moet ik goed opletten wat ik daarbij voel, wat het in me oproept, want dat is bepalend hoe dichtbij ik kom en of ik aarzelend binnenkomeer of met een grapje. Hoe iemand mij dan ook weer aankijkt, hoe hij reageert, kortom het gaat erom wat zich in die eerste seconde afspeelt en hoe voorzichtig je daarmee omgaat!'

Zo beschreven lijkt die eerste seconde van doorslaggevend belang voor de aanvang van het contact.

'Er gebeurt heel veel voor je de hele situatie afgetast hebt en ik ben mij ervan bewust dat dat invloed heeft op hoe ik binnenkomeer en hoe ik me voorstel. Het is enerzijds aftastend, maar aan de andere kant ook iets aanbiedend. Vanaf dan is het iets dat heel erg om woorden vraagt.'

4D. 2.2 Aansluiten bij de leefwereld

Zij probeert in het gesprek heel erg op te letten wat iemand zegt en hoe hij zijn gevoelens beschrijft, zonder die meteen te interpreteren. In een verhaal over iets dat voor de ander mooi of betekenisvol is gebleken vraagt B. dan ook niet naar het wat of waarom, maar probeert slechts het indrukwekkende ervan te bevestigen om zo het gevoel dat ermee gepaard gaat tot zijn recht te laten komen.

B. vertelt mij bezig te zijn met de organisatie van een symposium dat zij hierheen wil halen. Daarbij wil zij geluiden laten horen die ze heel vroeg in de morgen heeft opgenomen in de duinen. Niet met de bedoeling echter om door de gezamenlijke beleving het contact te bespoedigen, omdat bij zo'n gedeelde ervaring vaak minder woorden nodig zouden zijn. Maar daar gaat het bij B. niet om. Emoties hoeven niet perse te worden gedeeld, wel moet er ruimte en erkenning voor zijn.

'Ik heb er vrede mee dat ik veel dingen niet ervaren heb of helemaal niet begrijp, het gaat er mij veel meer om dat iemand zijn eigen ervaringen weer opnieuw kan aanraken. Dat is voor mij het belangrijkste, dat hij weer aansluiting heeft bij iets

dat voor hem belangrijk of betekenisvol was of is. Het gaat dan om erkenning of bevestiging waardoor iemand zich echt waargenomen voelt en dat hoeft niet alleen maar liefdevol, maar 'het moet kloppen' en daarbij kan ik het dan ook rustig laten'.

4D. 2.3 Delen van alledaagse bezigheden

In dit vraaggesprek komt dit onderwerp niet aan de orde, omdat in een academisch ziekenhuis met zeer korte opnameduur althans wat de patiënt betreft geen sprake kan zijn van alledaagse bezigheden.

4D. 2.4 Behoedzaamheid en gelijkwaardigheid

'In een begeleiding probeer ik zo eerlijk mogelijk ook mijn gevoelens in te brengen'. Wanneer de ander bijvoorbeeld aangeeft hoe goed het hem doet, dat B. zo goed kan luisteren of wat dan ook, roept dat bij haar bepaalde gevoelens op, zoals bijvoorbeeld irritatie of verlegenheid. Door dit meteen terug te geven krijgt hij door die directheid contact met de werkelijkheid.

'Ik breng me daar wel heel erg in en daardoor gebeurt er op zo'n moment iets, waardoor er in zijn houding en in zijn leven iets aan het veranderen is: 'omdat het klopt'. Met mezelf inbrengen bedoel ik niet dat ik bijvoorbeeld mijn eigen verhaal ga vertellen, ik ben me er alleen van bewust, maar ik ben me er ook van bewust dat dat niets oplevert: ik ben de bewaker van de situatie'.

Hoewel haar vroegere belangstelling lag bij de energetische massage geeft ze aan dat op het moment niet meer te doen: 'Wat is het voordeel van lichamenlijk contact?' Het fysieke element van de energetische massage lijkt achterhaald, het idee van een energiestroom allerminst: 'het is een stuk van mij', want ook in haar privé leven brengt dit hele fijne contacten teweeg.

'Alleen op privé gebied neem je daarin meer risico's dan laat ik me meer leiden door mijn eigen emoties en voorkeuren. Als geestelijk verzorger is de relatie minder gelijkwaardig, omdat je toch een soort van borg moet staan. Hard werken vanuit je persoonlijke voorkeur geeft daar het risico van sturing, maar hoe meer je stuurt, hoe minder je hebt. Je kunt dan resultaat hebben, maar niet echt contact'.

4D. 3 De inbreng van de intuïtie

Hoewel woorden volgens B. het voertuig zijn voor onze normale sociale contacten, kun je niet alleen maar afgaan op hetgeen iemand zegt. Zij zoekt 'bewust tastend' een draagvlak onder meer door de kleur die aan de oppervlakte verschijnt en verwijst daarbij als voorbeeld naar een ruig rood vloerkleed. 'Het associeert met warm en geborgen, het is te bevoelen en voor het oog te betasten en ruimtelijk waar te nemen'. Zij vindt het dan ook vaak de moeite waard om te reageren op hetgeen je voelt op zo'n moment:

'Voelt die kamer eenzaam, vol van vrolijkheid of juist wat 'overladen' vrolijk en wil diegene daarmee aangeven niet de diepte in te willen, of niet te willen dat er gegraven wordt? Ik vind het belangrijk om ongeacht het niveau waarop die ander

dan ook mag zijn, te proberen de aansluiting te vinden, zodat er toch nog een contact of een ontmoeting ontstaat'.

4D. 4 De mogelijkheden van de taal

4D. 4.1 Abstract taalgebruik

In het werkoverleg zal in dit soort ziekenhuizen ongetwijfeld gebruik gemaakt worden van dit soort taalgebruik. In haar contact met de patiënt rept B. er echter met geen woord over.

4D. 4.2 Ontmoetende taal

Door de korte opname tijd is er geen sprake van een 'behandelplan' en slechts een enkele keer is er na afloop van de opname sprake van een langduriger begeleiding met een specifiek doel. Die begeleiding gebeurt dan in haar eigen kamer. Daar circuleren op haar computer continu foto's van het strand bij Castricum, dat ik goed ken. Ik merk op dat daarmee rust en ruimte ontstaan en vraag of ze daarvan wel eens gebruik maakt. Eigenlijk niet en van naar buiten gaan is in het ziekenhuis ook geen sprake. Wel beveelt ze het patiënten aan om de andere uitgang te nemen. Niet die van de auto's maar die naar het natuurgebied.

Het echte contact is voor haar aansluiten. Waar ik dat aanvankelijk te technisch vond klinken vindt zij dat nu juist mooi, dat technische. Het betekent voor haar zoveel als kundigheid en een soort tegenwicht tegen 'het handelen vanuit een soort overstromend hart, door middel van toedekken en lief zijn voor iemand: omdat dat niet perse is wat iedereen altijd past'. Afkerig van geknuffel krijgt ze toch af en toe terug dat een ontspannen uitdrukking op haar gezicht of een zachte blik in haar ogen al direct helend of vertrouwenwekkend werkte.

'Nee, het is niet alleen maar techniek, het is wel scherpte. Ik probeer iets te creëren waardoor het heen en weer stroomt en ik vind het niet prettig om te zeggen dat ik probeer vertrouwen te creëren, dus ben ik meer geneigd om het contact te noemen'.

Deze energiestroom is een continue en ononderbroken noodzakelijkheid voor het contact in wisselwerking met het gesprokene.

'Ja, het is wel een strategie en het gaat de hele tijd door, niet alleen om tot het contact te komen. Het begint bij het binnenkomen en het gaat al pratende alsmaar door'.

4E. Interview met J.

4E. 1 Algemeen

Met J. heb ik gedurende onze studie veel samengewerkt en ons contact vanuit de tutorgroep duurt nog steeds voort. Haar stages liep zij in gevangenissen en vanaf het eerste ogenblik in de bajes voelde ze zich er thuis:

‘Toen ik de eerste keer met stage binnenkwam dacht ik: Hier moet ik wat, hier ben ik thuis. Een heel sterk gevoel, bijna te vergelijken met een religieuze ervaring, als wanneer je een kerk binnenkomt. Er is iets daar wat ik heel prettig vind, altijd als ik er kom, ik weet niet wat het is, maar wat daar heerst vind ik leuk ondanks al die deuren die op slot gaan’.

Het was dan ook niet verwonderlijk dat zij werk zocht en kreeg in deze sector, alleen betreft het nu een heel specifiek werkterrein namelijk het herstelrecht: een daderslachtoffer confrontatie waar zij haar hele ziel en zaligheid in legt. Door deze specialisatie treedt al een zekere selectie op: ‘Ik ga alleen maar gesprekken aan op aanvraag’. Zij hoeft niet te gaan zoeken, er is altijd sprake van een duidelijke vraag, in dit geval een schuldvraag. ‘Dat is natuurlijk het voordeel, ik ben heel snel bij het probleem’.

4E. 2 De gedeelde beleving

Soms komen ze bij haar via mond op mond reclame, soms heeft een bewaker iets gezegd en soms was het een geestelijk verzorger, iemand van de reclassering of een psycholoog die heeft gehoord dat het hier om een schuldvraag handelt. Het gaat dus om een heel duidelijk en concreet probleem, dat snel op tafel ligt en zij komt dan ook vrij snel ‘to the point’. Na uitleg wie ze is en wat haar beroepsgeheim inhoudt wordt er gepraat: ‘Ik heb begrepen dat je iets goed wilt maken, nou, zeg dan maar wat je hebt gedaan’. Hoe ze die toenadering tot stand brengt behalve een enkel gebaar en wat lachen, ze zou het eigenlijk niet weten en heeft daar ook nooit zo bij stil gestaan.

‘Nee, eigenlijk doe ik toch wel heel veel met taal denk ik, ik zou niet anders weten... behalve dan dat ene gebaar en dat lachen’.

Misschien het zitten of de houding maar dat doet ze in ieder geval allemaal niet bewust. Vroeger gaf ze tijdens zo’n gesprek nog wel eens koffie, maar dat doet ze allemaal niet meer want vanwege de onhandigheid van het koffiezetapparaat kost dat allemaal te veel tijd:

‘Eer dat ding warm is, is er een half uur om en eer de koffie dan weer zover afgekoeld is dat we het kunnen drinken, daar heb ik allemaal geen tijd voor, dus we zitten gewoon te praten tegenover elkaar, meer is het eigenlijk niet’.

Om met gedetineerden in gesprek te komen is overigens het probleem niet:

‘In een gevangenis is het nu eenmaal zo dat alle gedetineerden graag met je willen praten, die hebben een enorme behoefte aan praten, zeker als ze net binnenkomen en helemaal in een crisis zitten, dan zijn ze dolblij dat er even iemand is, het liefst een moederlijke figuur, om even bij te kunnen huilen of hun ellende te uiten’.

4E. 2.1 Nabijheid

Zo'n eerste indruk is voor J. van belang, omdat voor een ontmoeting het noodzakelijk is dat ze hun kwetsbaarheid laten zien. Daartoe stelt J. zichzelf ook kwetsbaar op. Zo probeert zij van haar kant seintjes uit te zenden van betrouwbaarheid en laagdrempeligheid door behalve het lachen tijdens het kennismakingsgesprek ver naar voren te leunen, naar de ander toe, waarbij ze dan vaak een hand op een schouder legt of anderszins even beetpakt.

'Ik zit altijd toegenegen, met een open lichaamshouding, op de tafel geleund. Ik denk dat ik veel glimlach en een bepaalde manier van kijken, daar begin ik een contact mee. Met een bepaalde blik in mijn ogen en heel intensief aankijken, waardoor de ander ook wat toegankelijker, wat opener wordt'.

Wel let zij er altijd op hoe iemand gaat zitten en dat de indeling zo is dat ze in een hoek van negentig graden kunnen zitten.

'Op die manier zit je heel nabij, je kunt goed kijken maar de ander kan ook weer weggijken. Als ze het dan even moeilijk hebben kan ik ze van opzij even aanraken. Vanaf de overkant is dat heel onnatuurlijk en bedreigend. Nee, tegenover elkaar is te confronterend'.

4E. 2.2 Aansluiten bij de leefwereld

Het feit dat ze zo gemakkelijk aansluiting vindt verklaart J. mede door het feit dat ze opgroeide in een heel eenvoudig milieu. Daardoor maakt ze makkelijk contact met de doorsnee gevangene en met de bewakers, 'want ik spreek hun taal en weet precies hoe ze in die kringen met elkaar omgaan'. Door deze manier van benaderen met een grap, een beetje plat praten en van 'ouwe jongens krentenbrood' ondervindt ze in het gevangensmilieu vrijwel geen weerstand, terwijl ze in een volgend gesprek met een architect moeiteloos en zonder er verder bij na te denken omschakelt naar een ander gespreksniveau en een andere woordgebruik.

'Ik doe maar gewoon zoals ik ben en wat niveau betreft, daar schakel ik moeiteloos snel in mee'.

Waar J. in de loop van het interview blijkt geeft zich van veel spontane handelingen niet bewust te zijn geweest, moet zij toegeven dat hoewel niet met opzet gepland, ze op deze wijze veel meer te horen kreeg dan de psychiaters. Daarvan hebben de meeste gedetineerden een rare indruk, omdat die hele rapporten vol schrijven, terwijl ze maar even binnen komen. Dan stellen ze snel een paar heel gerichte vragen, maar wel op zo'n manier dat ze daarbij dan helemaal dicht klappen.

'Toch ben ik ook heel doelgericht, maar ik doe en vraag er altijd iets omheen, er zit bij mij altijd wel iets terloops in en juist omdat het niet de bedoeling is, is het terloopse zo mooi!!'

4E. 2.3 Delen van alledaagse bezigheden

Op mijn vraag hieromtrent realiseert J. zich plotseling dat ze daar ongemerkt nogal eens op terugvalt.

'Het is eigenlijk ook wel grappig wat je zegt, want ik loop nog wel eens even de keuken in, als ze staan te koken of 's morgens hun eitje te bakken en dan ga ik even bij ze staan en dan sta je samen aan zo 'n fornuis te kijken in de pannetjes. Dat doe ik nog wel eens als ik tijd heb'.

Haar aanwezigheid resulteert er dan vaak in dat ze 'ook even een stukje proeft' en wanneer er pannenkoeken worden gebakken eet ze soms een pannenkoek mee. J. vindt dit een leuke manier van contact en gaat er ook graag even bij staan als ze biljarten. Meestal begint ze dan met een grapje, een beetje op dezelfde toon als ze onderling met elkaar praten. Ze toont ook altijd belangstelling voor hun hobby's die ze vaak ook willen laten zien, zoals bijvoorbeeld tekeningen die ze dan cadeau krijgt en als ze allemaal op het terras zitten, gaat ze er gewoon tussen zitten. Voor degenen die haar niet goed kennen kan dat bedreigend zijn, dus begint ze heel neutraal een beetje gezellig te kletsen over iets onbenulligs.

'Heel luchtig en niet te moeilijk doen, dat kan ik ook heel goed. Dat is dan vaak een goede ingang, maar het belangrijkste is dat je interesse toont in hun leefwereld en hun bezigheden. Eigenlijk gaat het gewoon om er met ze te zijn, gewoon te zijn en ertussen te zitten: Het er zijn en dichtbijkomen!'.

4E. 2.4 Behoedzaamheid en gelijkwaardigheid

In haar benadering staat de relatie centraal, een wederkerigheid waarbij ze zichzelf inbrengt. In haar lichaamshouding vertaalt zich haar kwetsbaarheid en in haar gebaren en aanrakingen haar nabijheid.

'Ik probeer altijd een relatie aan te gaan en ook mezelf daarin te geven. Op basis daarvan ontstaat er altijd wel iets'.

Ook gelooft J. niet in beredeneerde en ingestudeerde technieken. Ze brengt het altijd maar zo'n beetje 'op z'n boeren fluitjes', liefst niet als een professioneel, die heel ingewikkeld doet, maar liever als iemand die het ook niet allemaal weet.

'Ik doe maar gewoon zoals ik ben, ik gooi mezelf er als het ware in, wie ik ben en dat moet het dan maar zijn. Ik ben daar gewoon J. en heel benaderbaar'.

4E. 3 De inbreng van de intuïtie

J. heeft hier tot op heden niet echt over nagedacht, het kwam meer omdat ze voelde dat het zo prettig was. Bij bezoeken op de cel, wat meestal niet mag van de bewaarders, houdt dit in dat ze dan ook op het bed gaat zitten omdat er maar een stoel is.

'Je zit dan helemaal in hun eigen sfeer, voelt hoe die aanvoelt, welke plaatjes er aan de muur hangen, hoe het er uitziet. Die intimiteit van dat zitten op zo 'n half

opgemaakt bed, geeft een gevoel dat je heel dicht bij mag komen, waardoor je eerder dingen zegt'.

Ze neemt ze ook vaak mee naar buiten, weg van die cel waar ze al de hele dag zitten en gaat dan altijd buiten de afdeling naar een aparte spreekkamer. Onderweg van de cel naar deze kamer, ze is dan nog niet eens binnen, is er al heel veel gebeurd. Het ijs is dan al gebroken. Onder andere door het maken van grapjes, met een beetje zelfspot om het allemaal wat minder serieus en laagdrempeliger te maken. Zo beschrijft ze zichzelf wel als een beetje dom, een beetje oud en een chaoot, hetgeen ze illustreert met de volgende grap, over toen ze hier pas werkte en de deur die klemde niet open kon krijgen. Het was op een afdeling waar mensen zaten, die wachtten op hun TBS. De gedetineerde die achter haar aankwam om even te helpen gaf ze pardoos de hele sleutelbos in handen.

Aangekomen in die kamer begint ze zorgelijk te moederen: 'Zo dan ben je er lekker even uit, even een andere omgeving' en maakt ze het gezellig door de schemerlampjes aan te knippen.

'Dat geeft al meteen iets huiselijks voor die jongens. Het zijn allemaal dingen die je er omheen doet, waardoor je al iets creëert'

Het gaat vaak om 'zorgdingetjes' die ze onbewust uit, omdat het haar manier van werken is; 'gaat het wel een beetje, heb je het niet koud zo, in dat T-shirt'. Als 'haar jongens' dan eenmaal beginnen te vertellen speelt er veel schaamte mee en wordt er veel gehuild, maar ook veel uitgesproken; praten over koetjes en kalfjes duurt meestal niet lang. Dat mensen haar zo makkelijk in vertrouwen nemen komt mede door haar lichaamshouding, een factor die ze spontaan maar nadrukkelijk inbrengt.

'Ik denk dat het ook wel iets met mij te maken heeft, met wie ik ben. Door mijn leeftijd roep ik al snel associaties op met een moeder. Zo heb ik al een introductie door wie ik lichamelijk ben'.

Hoezeer dit meespeelt blijkt uit de door haar opgedane ervaring:

'In gevangenissen zitten vooral mannen en mannen tegen mannen geeft altijd een concurrentiestrijd. De meeste geestelijk verzorgers zijn goed opgeleide blanke mannen, terwijl gedetineerden vaak niet blank zijn en nauwelijks opgeleid: de een heeft het gemaakt, de ander niet. Die voelen zich daardoor al meteen minderwaardig en gaan dan stoer en machochtig gedrag vertonen. Die barrière heb ik natuurlijk al niet. Voor een jongere vrouw is dat alweer anders, die is al gauw een lekker stuk, want in de gevangenis is elke vrouw aantrekkelijk. Ook de versierster levert stoer en machochtig gedrag op, zodat in beide gevallen geen echte ontmoeting tot stand komt, want die jongens laten dan hun kwetsbaarheid niet zien en je kan pas iemand ontmoeten in die kwetsbaarheid. Door mijn moeder zijn en mijn leeftijd heb ik een streepje voor door van al die barrières geen last te hebben'.

Dit moederlijke overkomen benadrukt zij ook nog altijd in haar gedrag, in haar gebaren en in haar bezorgdheid.

4E. 4 De mogelijkheden van de taal

4E. 4.1 Abstract taalgebruik

In haar hele benadering, zowel van gevangenen als van gevangenis personeel, komt dit onderwerp niet ter sprake.

4E. 4.2 Ontmoetend taalgebruik

Maar zo gewoon blijkt haar benadering ook weer niet, want het is haar nog nooit overkomen, dat ze niets met iemand had, dat die ‘klik’ er niet was. Zelfs onlangs nog met een jongen, ze beschrijft hem als ‘een crimineeltje met een petje en zo’n tatoeage, een beetje gluiperig’, maar dan stelt ze zo’n jongen op z’n gemak en dat doet ze altijd op dezelfde manier en dan gebeurt het wonderlijke, er ontstaat een heel leuk gesprek met een heel kwetsbaar jongentje.

‘Het is echt zo mooi zoals die jongen het zegt, ik ontmoet zoveel schoonheid in de gevangenis, en juist bij die jongens die zoveel rottigheid hebben uitgehaald. Die blijken toch bijna allemaal iets moois te hebben en als je daarmee in contact komt is dat elke keer weer een klein wondertje, je ziet dan iets heel kwetsbaars en goeds’.

Dit goede probeert ze niet alleen in iedereen te ontdekken, ze benoemt het ook steeds, waardoor deze jongens dan vaak helemaal blij weggaan, omdat ze in al die tijd niet gewend waren dat er ook maar iemand iets goeds aan ze vond. Wanneer ze met schuldgevoelens worstelen prijst ze zo iemand:

‘Koester dat nou maar, want daaruit blijkt dat je een goed mens bent, alleen slechte mensen kennen geen schuldgevoel’.

Anderzijds noemt zij het contact met een gewetenloze crimineel, die zich bewust is van zijn daden en nergens spijt van heeft. Dan prijst zij de manier waarop hij zich niet verschuilt in een slachtofferschap, niet de maatschappij de schuld geeft maar zelf verantwoording neemt. Of ze nu over hun moeder vertellen of over het vele bezoek:

‘Wat fijn dat je zo over je moeder praat/ dat er zoveel mensen om je geven!’

Er is geen gesprek te lastig of J. vindt wel iets positiefs om ze terug te geven.

‘Nou realiseer ik me pas hoe vaak ik dat doe, want als je positief bent openen ze zich verder, de jongens hier zeggen dan ook dat ik door de korst heen breek’.

Dat deze verharde jongens zich zo gemakkelijk voor haar openen is wel fijn, maar voelt soms ook minder goed. Zo had J. bijvoorbeeld contact met een jonge vluchteling, die door de taal erg geïsoleerd was geraakt. Ook hij zei door het contact weer open te gaan en gevoelens te krijgen, maar daardoor tevens ook het verdriet en gemis van vrouw en kinderen, terwijl hij nog jaren moet zitten. Toch wil hij graag praten en ondanks werkdruk en moeizame communicatie zien ze elkaar af en toe:

‘Soms begrijp ik hem niet goed, maar ook als ik hem af en toe niet versta, kijk ... hier ... dat klopt natuurlijk (wijst op haar hart). Dan gaat het ook helemaal niet om taal, maar dat je zoiets uitzendt, want ik ben betrokken en hij vertelt en huilt, ik knik en troost. Dat is lichaamstaal, maar dan heb je toch contact natuurlijk. Ik heb wel contact met woorden, maar heel vaak wat die mens ook zegt en of ik hem dan wel of niet versta, dan denk ik: dat is ook eigenlijk helemaal niet zo belangrijk’.

4F. Interview met I.

4F.1 Algemeen

Ook deze respondent ken ik uit onze studietijd door gezamenlijk gevolgde vakken. Inmiddels werkt zij al jaren in de ouderenzorg, voordien was zij zeer intensief betrokken bij het vluchtelingenwerk waar zij ook haar stage liep en nog langer geleden zat zij in het onderwijs. We spraken af in het verzorgings- en verpleeghuis waar zij werkt. Sinds onze afspraak heeft ze er weer eens extra op gelet hoe ze dat ook weer doet, dat contact maken en heeft hierbij ook haar stagiair betrokken.

4F.2 De gedeelde beleving

Haar benadering stemt zij zo af op de persoon en de situatie: soms gaat het vooral om haar aanwezigheid en is het gesprek van ondergeschikt belang, terwijl dit bij verdieping en uitwisseling omtrent levensvragen weer heel anders ligt en bij het opstellen van een wilsbeschikking of een euthanasieverklaring is de benadering zeer concreet en doelgericht.

‘Dat zijn de meest concrete gesprekken die ik heb, dan ligt er meteen zoveel op tafel waarmee je aan de slag kunt. Waar je anders heel lang bezig bent met elkaar te leren kennen, vertrouwen opbouwen en nog eens terugkomen, daar ben je bij dit soort verzoeken meteen’.

4F.2.1 Nabijheid

Vooraf bij haar periodieke bezoeken aan bedlegerige patiënten krijgt de intimiteit van deze nabijheid een uitgesproken persoonlijk karakter.

‘Vaak zit hem dat voor mij toch wel in het aanraken, zeker bij de psychogeriatrische groep, maar ook anderen geef ik altijd heel nadrukkelijk een hand, die ik vervolgens nogmaals druk of leg dan een hand op de schouder of zoiets. Zodra ze in dat verborgen of verzonken stadium verkeren vind ik het zelf heel prettig om met wat crème hun handen te wrijven of te zitten neuriën en ook dan vraag ik me wel eens af wat iemand die onverwacht binnenkomt hier wel niet van zal denken, maar voor mij voelt het goed dus daar vaar ik dan maar een beetje op’.

4F.2.2 Aansluiten bij de leefwereld

Haar mogelijkheden vallen of staan met die van de cliënt. Mensen die niet dementeren spreekt ze op een ander niveau aan en duidelijk meer op hun cognitieve vermogens. Door middel van bijvoorbeeld gedichten of een zingevend gesprek. Soms echter blijkt dit niet aan te sluiten bij de verwachting of de stemming van dat moment en blijft het gesprek steken op een niveau dat je denkt:

‘Dit had de buurvrouw ook kunnen doen in plaats van een duur betaalde kracht als ik. Maar tenslotte gaat het dan toch om de manier waarop je doorvraagt, met als focus de betekenis die iets voor iemand heeft en dat is iets wat de buurvrouw meestal niet kan’.

Bij dementerenden ligt reminiscentie, het aansluiten bij levensverhalen, meer voor de hand ligt. Hierbij kunnen herkenbare attributen als een oude koffiemolen of een wasbord ter ondersteuning van het gesprek dienen. Ook oude bekende liederen geven daarbij soms een ingang, zoals kerkliederen, zeemansliederen en kinderliedjes. Hoewel ook dit weer sterk afhankelijk is van de mate en het stadium waarin deze mensen zich bevinden.

Rituelen gebruikt I. alleen als ze echt ergens voor staan en aansluiten bij de beleving: ze is daar 'een beetje zuinig in'. Bij een voor haar belangrijk thema als verbondenheid brandt op tafel 'de kaars met handen' en na ieder overlijden houdt ze de volgende dag een ritueel in de vorm van een herdenkingsbijeenkomst. Maar een van de meest bezochte, besproken en samenbindende rituelen is toch het jaarlijks terugkerende 'lossen' van de Pinksterduiven, dat I. van een collega heeft 'gepikt'. Een duivenmelker uit Bussum brengt die mee en vertelt erover terwijl iedereen in de tuin zit met zo'n duif op schoot. Voor haar christelijke collega staan ze voor 'de geest en de kracht', terwijl I. het liever houdt op 'sterk en kwetsbaar'. Voor de bewoners die bijna allemaal uit de aangrenzende sociale arbeiderswijk komen maakt het niet uit, dementerend of niet, ze vinden het heerlijk want ze hebben allemaal iets met die duiven en een groot deel is zelf duivenmelker geweest.

4F. 2.3 Delen van alledaagse bezigheden

In het huidige verpleeghuis is bij de bewoners nauwelijks meer sprake van alledaagse bezigheden, hooguit van recreatieve bezigheden. I maakt hiervan verder geen melding tijdens het gesprek.

4F. 2.4 Behoedzaamheid en gelijkwaardigheid

Hoewel dit onderwerp niet uitputtend afzonderlijk is besproken valt deze benadering eigenlijk tussen alle zinnen door waar te nemen, zodat ik er niet apart op ben terug gekomen.

4F. 3 De inbreng van de intuïtie

Eigenlijk werkt I vooral vanuit intuïtie en vanuit een bezieling, beide niet wat je noemt cognitief, maar wel haar kompas wat precies aangeeft dat meneer Pietersen zo moet worden benadert en mevrouw Jansen juist weer anders. Daar waar behandelaars gericht zijn op 'hoe eruit te komen', is I. meer op zoek naar de weg naar binnen: iemand mag zijn pijn tonen, zijn eenzaamheid, angst of verdriet. Wanneer mensen dan even verbondenheid voelen... dat is waar het allemaal om gaat, dat is wat haar beweegt: even echt contact hebben, even echte verbondenheid. Zo was er een gesprek met een mevrouw, die maar bleef klagen over al haar klachten en kwaaltjes. Bij doorvragen bleek het een roep om aandacht, om liefde. Ze heeft haar omhelst en kreeg een dikke zoen terug. Het klagen stopte en het werd stil. Zo'n ontmoeting is ook lichamelijk voelbaar.

'In ieder geval ga ik niet zitten redeneren wat ik nu precies wel of niet zou moeten doen, maar ik ben wel aanwezig, ik ben erbij! Het gaat erom dat je aanvoelt dat het klopt of dat het niet klopt en dat is intuïtief, een soort zintuig. Je moet een soort feeling ontwikkeld hebben ook voor wat er wel en niet bij jou past, een soort levenshouding'.

Op deze manier heeft ze een zintuig ontwikkeld voor wat klopt voor de ander en voor wat past bij haar, omdat ze geleerd heeft anders heel snel opgebrand te zijn. Zoals bijvoorbeeld lang vergaderen. Dat praten op rationeel niveau past zo helemaal niet bij haar dat ze vergaderingen meestal voortijdig en met hoofdpijn verlaat.

Slechts een enkele keer is ze gaan twijfelen, omdat de informatie die ze kreeg niet overeenkwam met haar ervaring. Zoals bij een heel zieke patiënt, waarvan de dochters naderhand zeiden dat moeder nooit wenste aangeraakt te worden, terwijl I. zich toch duidelijk haar lach en blijheid nog kon herinneren bij hun laatste contacten en ervan overtuigd was dat het goed was.

‘Maar je wordt toch op het verkeerde been gezet en als ik die informatie eerst had gehad weet ik ook niet hoe ik het gedaan had’.

4F. 4 De mogelijkheden van de taal

4F. 4.1 Abstract taalgebruik

Bij de hierboven vermelde langdurige vergadersessies wordt op rationeel niveau gesproken, hetgeen I. hoofdpijn bezorgt zodat zij voortijdig vertrekt. In haar ontmoetende werk zal ze er dan ook geen gebruik van maken.

4F. 4.2 Ontmoetend taalgebruik

Doordat ze er met haar stagiair nog eens extra op gelet heeft hoe dat in z'n werk gaat dat contact maken, is haar vooral opgevallen hoe vanzelfsprekend maar ook hoe steeds weer anders het gaat.

‘Bij het maken van contact hoeft het verbale zeker geen hoofdzaak te zijn en hoe nadrukkelijker je erop let hoe meer het je opvalt op hoeveel manieren je dat doet. Soms is het gewoon een tegenkomen in de gang met een armzwaai, soms is tekst en uitleg nodig over wie ik ben, soms bestaat het eerste gesprek uit een hele tijd stil zijn samen. Dat is wel heel bijzonder’.

Hoofdstuk 5 Reflectie op de interviews

In het voorafgaande hoofdstuk presenteerde ik de persoonlijke verhalen van de zes door mij geïnterviewde geestelijk verzorgers. Hierbij heb ik de factoren uit het theoretisch kader waarvan ik veronderstelde dat zij een beslissende bijdrage kunnen leveren aan een ontmoeting in het humanistisch geestelijk werk als het gaat om existentiële zaken, gebruikt om het gespreksmateriaal te ordenen en om verschillen en overeenkomsten op te sporen. Geenszins pretendeer ik hiermee alle mogelijkheden en variaties volledig en omvattend te kunnen beoordelen en ongetwijfeld heb ik factoren over het hoofd gezien. Desalniettemin zijn de door mij benoemde factoren in mijn werkervaring van groot belang geweest.

Voorafgaand aan deze factoren heb ik onder het kopje ‘Algemeen’ aandacht willen besteden aan een korte karakterisering van de geïnterviewde en zijn betrokkenheid en de mogelijkheden binnen de bestaande werksituatie geschetst. Dit niet alleen om zo een sfeerbeeld te geven van werker en werkomgeving, maar ook om te laten zien hoe bepalend en soms ook beperkend zo’n situatie kan zijn ten aanzien van de benaderingsmogelijkheden. Voor de duidelijkheid zal ik in dit verslag de volgorde zoals ik die in de interviews aanhield ook hier aanhouden. Ter onderbouwing en illustratie zal ik daarbij regelmatig gebruik maken van citaten uit de interviews.

5.1 Algemeen

Waar H. vroeger uitermate creatief en inventief te werk ging in zijn verpleeghuis maakt hij nu door de veranderde omstandigheden een uitgebluste indruk. Ook het aanvankelijke enthousiasme van E. botst met de vele beperkingen veroorzaakt de strenge bewakingsvoorschriften van de jeugdgevangenis. Hoewel C. op de bajesboot juist weinig last heeft van regelgeving zijn de vertrekken en de mogelijkheden op het uitgewoonde schip nauwelijks geschikt voor haar werk. In het academisch ziekenhuis schuwt B. eventuele zweverigheid, omdat het neutrale contact voor haar alle mogelijke aansluitingen omvat en daardoor functioneler en rationeler werkt. Ondanks alle sleutelbossen voelt J. zich volledig thuis in de bajes en door haar specifieke werkterrein, het herstelrecht, is ze snel bij het probleem. Ook I. voelt zich op haar plek in de ouderenzorg al is ze zich niet altijd bewust hoe ze dat nou doet, dat contact maken.

Een algemene opmerking van mijn kant is dat bij het benaderen van de geïnterviewden het merendeel er van uit ging dat het gesprek toch de ontmoetende factor bij uitstek was, zoals blijkt uit het spontane antwoord van J.:

‘Nee, eigenlijk doe ik toch wel heel veel met taal denk ik, ik zou niet anders weten. We zitten gewoon te praten tegenover elkaar, meer is het eigenlijk niet’.

Even wil ik stilstaan bij op deze laatste opmerking. In het interview met J. blijkt duidelijk hoeveel aandacht ze besteedt aan de toenadering, zelfs al voor aanvang van het gesprek met grapjes in de wandeling. Van gewoon tegenover elkaar zitten is nu juist geen sprake want dat zou te confronterend zijn. Net als I. lijkt ze zich er weinig van bewust hoe ze dat doet, dat contact maken. Wel valt op dat het hier gaat om twee mensen die zich in hun werk volkomen ‘thuis’ en ‘op hun plek’ voelen. Het gaat hen schijnbaar moeiteloos af: ‘als van nature meegekregen’ of is het door de vrijheid die zij in hun werk ondervinden? H. daarentegen voelt zich uitgeblust en tekort gedaan, niet alleen door bezuiniging op zijn

uren, maar vooral door de verandering in waardering ten gunste van efficiency. E. voelt zich beperkt door de strenge bewaking en onzeker door onduidelijke regelgeving. Hoewel C. en B. veel beperkingen tegenkomen, die direct te maken hebben met de aard van hun werkomgeving, een chaotische bajesboot en overwegend eenmalige contacten in een academisch ziekenhuis, hebben ze daar beide in hun benadering een passende oplossing voor kunnen vinden.

5.2 De gedeelde beleving

Bij H. zien we hoe zijn boosheid voortkomt uit de frictie tussen zijn ideaalbeeld van werken vanuit een 'open situatie' van waaruit je dat doet wat zich voordoet en de medische efficiencybenadering, die meestal neerkomt op bezuiniging en spreekt van bedden in plaats van bewoners. Ook E. zoekt naar aansluitmogelijkheden zoals die zich toevallig voordoen, maar om daartoe een plezierige sfeer te creëren kost haar nogal wat moeite. Voor C. behoort sfeer scheppen niet tot de mogelijkheden in de ontoereikende ruimtes die ze ook nog moet delen, terwijl ze ook bij gesprekken op derden is aangewezen namelijk de tolk. Elk aanknopingspunt wat zich voordoet is er voor haar een. Om over concrete dingen in gesprek te komen en niet over de ziekte, spitst B. in de onpersoonlijke ziekenhuiskamer al haar zintuigen op zoek naar 'iets dat een ervaring geeft'. Bij J. is het gespreksonderwerp duidelijk, het gaat om een concreet probleem dat snel op tafel ligt. Voor zover ze weet gaat dat allemaal verbaal, behalve dan 'dat ene gebaar en dat lachen'. I. kent alle mogelijke verzoeken en situaties variërend van stille aanwezigheid tot zeer concrete en doelgerichte gesprekken en alles daar tussenin.

De vier factoren die ik onder 'de gedeelde beleving' rangschikte bleken in de praktijk lastiger als op zichzelf staande benaderingen van elkaar te onderscheidend dan ik had verondersteld. Vaak hadden ze met elkaar te maken, beïnvloedden ze elkaar of was er zelfs sprake van een zekere overlapping.

5.2.1 Nabijheid

Bij H. draait het allemaal om nabijheid hetgeen hij als zijn gereedschap beschouwt. Van hem wordt verwacht dat hij hiertoe het initiatief neemt, hetgeen hij met terughoudendheid en slechts na verleende toestemming neemt. Om 'zo nabij mogelijk' te komen laat hij 'al zijn zintuigen uitgaan naar die ander' om zelf steeds meer op de achtergrond te geraken. Nabijheid in de zin van aanraken doet E. normaal eigenlijk niet, eerstens omdat ze zelf 'niet zo aanrakerig is ingesteld' en daarnaast haar jongeren nogal vaak met slechte seksuele ervaringen zijn belast. Knus bij elkaar zitten en 'elkaar aankijken dat speelt natuurlijk wel'.

In de vreemdelingenbewaring moet C. er zelf op uit om contacten te leggen. Omdat je degene die je aandacht zoekt meestal niet verstaat is het zaak om je zintuigen zoveel mogelijk toe te spitsen. Vaak voelt ze dit intuïtief aan. Doordat ze verbaal niet zo ver komt hecht ze grote waarde aan empathie, omdat het er haar om gaat dat je er als mens helemaal inzit. 'Dan maakt het niet uit of je iets bevestigends zegt of dat je alleen maar knikt'.

B. tast bij het binnengaan de ziekenhuiskamer met al haar zintuigen af om alles op te vangen. De reactie die dit bij haar oproept is bepalend en maatgevend voor de intensiteit en de nabijheid waarmee zij nadert. Die eerste seconde is daarbij doorslaggevend, 'vanaf dan is het iets dat heel erg om woorden vraagt'.

Die eerste indruk is ook bij J. van groot belang, daartoe stelt ze zich kwetsbaar en uitnodigend op, waarbij ze veel glimlacht en naar voren leunt om een hand of een schouder aan te kunnen raken.

'Ik denk dat ik veel glimlach en een bepaalde manier van kijken, daar begin ik een contact mee. Met een bepaalde blik in mijn ogen en heel intensief aankijken....'

De intimiteit van nabijheid krijgt voor I. toch wel een uitgesproken persoonlijk karakter in de aanraking, zeker bij de psychogeriatrische groep voelt dat voor haar goed, maar ook wel bij anderen, 'dus daar vaar ik dan maar een beetje op'.

Bij H., C. en B. speelt het toespitsen van de zintuigen een doorslaggevende rol als kompas 'om zo nabij mogelijk te komen', maar vooral ook om de juiste maat te kennen. E. zoekt nabijheid in het bij elkaar zitten en het hebben van oogcontact evenals J. J. en I. raken daarnaast echter ook graag even aan, een intimiteit waarbij ze vooral op hun gevoel varen.

Nabijheid wordt door alle zes nagestreefd, waarbij het gevoel via alle zintuigen ingeschakeld wordt. Of raken tot aanraken komt hangt sterk af van de vanzelfsprekendheid.

5.2.2 Aansluiten bij de leefwereld

H. organiseerde veel toneelstukjes, verhalen en sprookjes met symbolen en rituelen die aansloten bij de belevingswereld van met name dementerenden.

E. zoekt aansluiting in de huidige beleving van haar jongeren door binnenkort met hen samen de muziek te beluisteren die ze op hun kamer ontberen, terwijl ze van foto's gebruik maakt om ingang te krijgen tot hun levensverhaal.

Door taal- en cultuurverschillen zijn groeps- of andere gesprekken moeizaam tot onmogelijk. C. tracht dan aan te sluiten bij de belangstelling voor yoga, mandala's of meditatieoefeningen. Ook speelt ze in op actuele problemen om hun huidige leefwereld wat te verzachten. Als uitgesproken voorbeeld hiervan noemt C. dan ook een ander werkterrein namelijk dat van de terminale thuiszorg, waar ze alleen al door bij de mensen thuis te komen in hun eigen omgeving, voor ontmoeting en ontroering vaak vrijwel geen woorden of tekst en uitleg nodig heeft.

B. wil vooral dat die ander weer aansluiting vindt bij zijn eigen beleving, door de waarde ervan te erkennen en bevestigen en zo tot zijn recht te laten komen. Daarbij heeft zij niet de ambitie de gevoelens die iemand beschrijft allemaal te willen begrijpen of te interpreteren.

Hoewel J. het hierbij vaak moet hebben van spontane handelingen die ze zich niet bewust is sluit ze, door bekendheid met het milieu, moeiteloos aan bij hun taal en omgangsvormen. Zo komt ze veel meer aan de weet dan anderen, door allemaal van die 'terloopse dingetjes eromheen'. Als voorbeeld noemt ze haar illegale celbezoekjes:

'Je zit dan helemaal in hun eigen sfeer, voelt hoe die aanvoelt, welke plaatjes er aan de muur hangen, hoe het er uit ziet. De intimiteit van dat zitten op zo'n half opgemaakt bed, geeft een gevoel dat je heel dichtbij mag komen'.

Afhankelijk van het niveau sluit I. aan door gedichten of een zingevend gesprek, soms door oude liedjes of herkenbare attributen, maar ook wel door zachtjes te neuriën en handen te zalven.

Aansluiting bij de leefwereld wordt door iedereen op even zovele manieren gezocht. Helaas heeft alleen C. het voorbeeld van echt iemands leven binnen stappen en hoe voor de hand liggend het dan allemaal is. Iets van deze ervaring vinden we ook bij J. terug als zij een celbezoekje brengt.

Wat opviel was dat dit onderwerp niet helemaal los gezien kon worden van nabijheid en intuïtie, maar dat ze als het ware in elkaar overliepen.

5.2.3 Delen van alledaagse bezigheden

Bij H. ontbreekt dit hoofdstukje, vooral omdat in de klassieke grote verpleeghuizen zelfs de geringste daagse bezigheid aan de mensen wordt ontnomen. Wel lezen we tussen de regels door dat hij regelmatig langs komt om met iemand een kopje koffie te drinken.

E. valt het onverwachts op hoeveel plezier haar jongeren hebben van het samen knutselen. Het brengt haar op haar tuinplan: het contact met de natuur, het zorgen voor, het groeiproces.

‘Het samen iets doen, zoals het samen de tuin opzetten. Eigenlijk zoek ik steeds naar dat soort vormen hoe je nu juist buiten al dat verbale om kunt’.

Ook bij C. komt dit onderwerp niet aan de orde, wat niet zeer bevreemdend is omdat niemand in de vreemdelingen detentie nog eigen bezigheden heeft.

In het ziekenhuis van B. komen alledaagse bezigheden ook niet aan bod, want gedurende de korte opnameduur bij een acute ingreep kan hiervan weinig sprake zijn.

In de gevangenis van J. echter wel: ze komt er graag bij staan als ze kokkerellen en eet soms zelfs een hapje mee, toont belangstelling voor hun hobby's en komt bij ze zitten kletsen over onbenulligheden, want daar gaat het niet om.

‘Eigenlijk gaat het gewoon om er met ze te zijn...: Het er zijn en dichtbij komen!’

Om dezelfde reden als bij H. ontbreken ook bij I. de alledaagse bezigheden.

Wat mij hieraan het meest opvalt is dat mensen in verpleeghuizen en in vreemdelingen-detentie maar moeten zien hoe ze de dag doorkomen, terwijl zelfs gevangenen nog een zinvol bezig zijn is vergund.

5.2.4 Behoedzaamheid en gelijkwaardigheid

Hoewel H. een natuurlijke distantie heeft tot mensen is hij in het contact met dementerenden veel lichamelijker geworden. Elders blijkt ook dat hij hoge eisen aan zichzelf stelt als het gaat om het uitstralen van veiligheid en vertrouwen.

‘Ik verkeer doelloos bij mensen, het enige doel is dat je probeert mensen mens te laten zijn door erbij te gaan zitten en maar te gaan luisteren, door een vraag te stellen of een hand vast te pakken. Dan heb je het over ontmoeten’.

E. maakt het zo gezellig mogelijk in haar zitje, want de eerste keer is het altijd aftasten op zoek naar de ‘klik’, op zoek naar kwetsbaarheid en contactmogelijkheden met lichte gene voor haar pieper.

Bij C. gaat het onder dit kopje over alertheid, intuïtieve aandacht en oogcontact. Terwijl zij een man wil aanspreken op zijn gedrag legt ze onverhoeds haar hand op zijn knie: ‘hij

valt stil' en wordt door deze aanraking toegankelijk. Toch weet ze dat 'het ook wel een beetje riskant is'.

'Ik heb gemerkt dat het erom gaat dat je aanvoelt dat dit op dat moment wel kan en dat er dan iets heel bijzonders...nee het is dan vaak helemaal niet meer verbaal de manier waarop je elkaar ontmoet'.

B. probeert in een begeleiding zoveel mogelijk haar gevoelens in te brengen, maar is tevens de bewaker van de situatie. Ze wil persoonlijke voorkeur en sturing voorkomen, want het gaat haar niet het resultaat maar om echt contact.

Hoewel dit kopje bij I. niet voorkomt zegt dat weinig. Ook haar gaat het om echt contact, om echte verbondenheid al is het maar eventjes. Hierbij leiden bezieling en intuïtie haar als een kompas wat haar aangeeft hoe de een en hoe de ander te benaderen.

Wat opvalt is dat bij I., net als bij het voorbeeld van C. en van H. behoedzaamheid en intuïtie in elkaar doorlopen. Ook het bieden van veiligheid en vertrouwen bij H. heeft er mee te maken, terwijl het borg staan voor bij B. niet uit gelijkwaardigheid maar juist wel uit behoedzaamheid en respect voor de eigenheid van de ander voortkomt.

5.3 De inbreng van de intuïtie

H. is heel sensitief. Zonder plan of agenda zit hij bij iemand en het mag allemaal gebeuren. Hij merkt dat hij hoe langer hoe meer teruggaat naar de bron: zijn sensitiviteit en intuïtie. Zijn lichaam en geest zijn gereedschap dat getraind moet worden: een proces dat jaren duurt maar bij het ouder worden misschien ook dichterbij komt.

In haar benadering tracht E. de jongeren meer te geven dan een luisterend oor. Ze voelt dat ze behoefte hebben aan iets positiefs. Iets dat ze hen graag wil meegeven voor het leven, iets om in te geloven, namelijk dat ze zelf ook iemand zijn met mogelijkheden, waarmee ze zelf aan de gang kunnen gaan.

Doordat ze vaak niet meer op het verbale af kan gaan, ontwikkelt C. er een intuïtief gevoel voor of ze bedonderd wordt, net zo intuïtief als haar behoedzame aanraking hierboven.

Bewust tastend voelt B. of de kamer die ze ingaat eenzaam voelt, vrolijk of juist wat overladen om dan te kunnen reageren op hetgeen ze voelt. Zo tracht ze ongeacht het niveau aansluiting te vinden tot contact.

Voor J. liggen intimiteit en intuïtie heel dicht bij elkaar: de intimiteit van hun sfeer in de cel geeft een gevoel dat je heel dicht bij mag komen en makkelijker dingen zegt. Er wordt bij haar veel gehuild en er is veel schaamte, maar door haar bezorgde moederlijkheid heeft ze weinig moeite de jongens in al hun kwetsbaarheid te ontmoeten.

Voor I. zijn intuïtie en bezieling haar kompas.

'In ieder geval ga ik niet zitten redeneren wat ik nu precies wel of niet zou moeten doen, maar ik ben wel aanwezig, ik ben er wel bij! Het gaat erom dat je aanvoelt dat het klopt of dat het niet klopt en dat is intuïtief, een soort zintuig. Je moet een soort feeling ontwikkeld hebben ook voor wat er wel en niet bij jou past, een soort levenshouding'.

Het lijkt er op dat voor iedereen sensitiviteit en intuïtie een belangrijke rol spelen in dit werk, dat tevens de mogelijkheid biedt dit steeds verder te ontwikkelen. Alle zes staan ervoor open.

5.4 De mogelijkheden van de taal

5.4.1 Abstract taalgebruik

In geen van de vraaggesprekken wordt hiervan melding gemaakt waar het gaat om de ontmoetende contacten met cliënten. Er is slechts sprake van bij hoofdpijn veroorzakende vergaderingen of in het contact met managers.

5.4.2 Ontmoetend taalgebruik

Hoezeer het bij ontmoetende taal gaat om nabijheid, betrokkenheid en kwetsbaarheid blijkt bij H. wanneer hij aangeeft dat een gesprek soms zo dichtbij komt 'dat je tegen je eigen angst en huiver aanloopt', want 'altijd kom je jezelf weer tegen'. Pas als het weer rustig in jezelf wordt kun je weer in gesprek:

'Er hoeft niets gedaan te worden. Laat het maar stil vallen. Ook als je iemand ontmoet, er hoeft niks: niks doen. Gewoon op een stoel gaan zitten en niks doen.... Ik hoef niet alleen maar met mensen te praten. Het mag, maar de tijd hoeft niet volgepraat te worden. Waar het om gaat is er zijn, er zijn voor de ander'.

E. zoekt voor haar jongeren vooral aansluiting 'buiten het verbale om'. Eens deelde ze de tranen van machteloosheid en wanhoop:

'Toen schoot ik zelf helemaal vol en zo zaten we elkaar aan te kijken en eigenlijk was dat een heel mooi moment...Dat dat ook kan, dat je dat kunt laten zien, dat geeft een soort verbondenheid. Als dat tegelijkertijd gebeurt dan hoef je niets uit te leggen, dat is ontmoeten'.

Bij C. geeft juist het verbale contact veel problemen. Door de vele talen en de noodzaak van tolken hapert de aansluiting nogal eens.

'Je begrijpt dus veel meer met aankijken en oogcontact, dan je zou denken. Je gaat daarvoor een soort intuïtiviteit ontwikkelen. Nee, het gaat niet alleen maar verbaal wanneer je elkaar ontmoet, ik zit nog te luisteren als ik er geen bal meer van begrijp...Misschien is het wel zo dat je je toespitst op een bekwaamheid waarin verbaliteit weinig te zeggen heeft. Als je het mij vraagt gaat het dan ook niet om de taligheid, maar om de aandacht en de concentratie van iemand die daarmee niet iets van je wil'.

Waar C. door de problematische verbaliteit graag gebruik maakt van intuïtie en empathie is dat voor B. geen optie. Het neigt haar te veel naar lief zijn voor en toedekken. In het meer technische aansluiten vindt ze een mooi tegenwicht in de zin van kundigheid, het gaat haar om een continue ononderbroken energiestroom:

'Ik probeer iets te creëren waardoor het heen en weer stroomt'.

Het is J. nog nooit overkomen dat het niet lukte met die 'klik'. Zelfs in de meest gewetenloze crimineel weet ze iets positiefs te ontdekken en benoemt dit ook. Maar ook

als ze hem niet verstaat, gaat het erom dat het klopt (wijst op haar hart) en dat je iets uitzendt van betrokkenheid en troost. Dan gaat het om lichaamstaal.

'Ik heb wel contact met woorden, maar heel vaak wat die mens ook zegt en of ik hem dan wel of niet versta, dan denk ik: Dat is ook helemaal niet zo belangrijk'.

I. heeft er nog eens extra op gelet, omdat ze zo van zelfsprekend contact legt en op heel diverse manieren, maar het verbale hoeft zeker geen hoofdzaak te zijn.

'Soms is het een armzwaai.....,soms is tekst en uitleg nodig..., soms bestaat het eerste gesprek uit een hele tijd stil zijn samen. Dat is wel heel bijzonder'.

Hoofdstuk 6 Conclusie

6.1 Algemeen

Deze scriptie is begonnen met de vraag welke factoren een rol spelen bij het tot stand komen van een ontmoeting in het humanistisch geestelijk werk als het existentiële zaken betreft en de mogelijkheden om deze factoren te analyseren. Aan de hand van mijn theoretische onderbouwing heb ik in de diverse vraaggesprekken factoren kunnen onderscheiden die relevant zijn voor de ontmoeting binnen het humanistisch geestelijk werk.

In deze conclusie zal ik de bevindingen uit de voorgaande hoofdstukken aanwenden om in algemene zin te stellen hoe deze factoren de ontmoeting kunnen beïnvloeden. Deze claims met betrekking tot de invloed van deze factoren maak ik onder het voorbehoud dat ze niet zonder meer toepasbaar zijn op, of geldig zijn voor iedere begeleidingssituatie. Om uitspraken te kunnen doen met een grotere algemene geldingskracht zullen meer en uitgebreidere studies moeten worden gedaan. Wat ik met dit onderzoek wel beoog is waar en hoe men attent zou moeten zijn op mogelijke ontmoetingsfactoren. Ik zal de door mij benoemde factoren die van belang zijn voor de ontmoeting bespreken, evenals de factoren die ik niet benoemde maar bij nader inzien ook van invloed waren op de centrale vraag.

6.2 De gedeelde beleving

Als uitgangspunt ten opzichte van mijn centrale vraag stelde ik in eerste instantie mijn eigen ervaring in het aangaan van relaties in de werksfeer. Voor een gedeelde beleving kwam ik tot uitsplitsing van de factoren nabijheid, aansluiten bij de leefwereld, delen van alledaagse bezigheden en behoedzaamheid en gelijkwaardigheid. Ook deze werden mij weer ingegeven door mijn eigen ervaring waarbij ik mij terdege bewust was van het feit dat deze alles behalve volledig zouden zijn. Vervolgens heb ik mijn ideeën theoretisch onderbouwd door ze met desbetreffende literatuur te vergelijken.

Tijdens de evaluatie van de vraaggesprekken bleek dat deze factoren vaak niet helemaal los gedacht konden worden van elkaar en elkaar soms zelfs overlaptten. Desalniettemin bleken alle ondervraagden gebruik te maken van deze gedeelde beleving, afhankelijk van de mogelijkheden en de omgeving waarin ze zijn gesitueerd. Zo kan de thuissituatie als meest volkomen en natuurlijke leefwereld vaak slechts worden opgeroepen via beelden, klanken of verhalen, terwijl de aanwezigheid van alledaagse bezigheden niet overal vanzelfsprekend bleek. Deze omgevingsfactoren waren dan ook vaak van doorslaggevend belang en bleken bepalend voor de wijze van benadering.

6.3 De inbreng van de intuïtie

De theoretische benadering blijkt altijd minder flexibel dan de te analyseren werkelijkheid, waar de nadruk vooral ligt op creativiteit, sensitiviteit en intuïtie. Deze intuïtie wordt volgens van Praag ingegeven door een gevoel van lotsverbondenheid en volgens Goldberg kan het, hoewel het spontaan is en niet geforceerd kan worden, wel degelijk worden ontwikkeld. Van IJssel heeft het over iets zeker weten zonder dat je er een verklaring voor hebt. Al deze facetten komen duidelijk naar voren in de interviews, waarbij blijkt dat deze factor in zijn ontmoetende kwaliteiten in de loop der jaren alleen

maar toeneemt evenals de sensitiviteit ervoor, zodat de geestelijk verzorger zich er steeds meer aan durft toe te vertrouwen en het tenslotte tot het kompas wordt waarop hij vaart.

6.4 De mogelijkheden van de taal

Omdat in de interviews het abstracte taalgebruik slechts terloops ter sprake komt in de zin van werkoverleg en vergadering, speelt deze in dit onderzoek nauwelijks een rol. Heel anders was dat met het ontmoetende taalgebruik. De meeste geïnterviewden namen aanvankelijk aan dat dit taalgebruik de doorslaggevende factor bij uitstek in de ontmoeting zou zijn. Hoewel ik er van overtuigd ben dat het gesprek in de loop van het contact onmisbaar is, zoals dat ook bleek in de interviews, daar waar sprake was van veel verschillende talen, ben ik er evenzeer van overtuigd dat de factor taal op het allereerste ontmoetingsmoment eigenlijk geen rol van betekenis speelt, maar pas daarna. Dit nu blijkt ook uit de volgende korte samenvatting:

-Bij H. gaat het om nabijheid. Er mag, maar hoeft niet gepraat te worden. Het gaat om er te zijn voor de ander, gewoon door naast iemand te zitten. Teruggaand naar de bron, je intuïtie en sensitiviteit, kun je terug naar de eenvoud van het alledaagse. Dan kun je ontmoeten en op weg gaan met mensen. De grote woorden voorbij, daar gaat het om.

-Verbondenheid, als je dat kunt laten zien samen op een bankje zittend en je kijkt elkaar aan. Als dat tegelijkertijd gebeurt dan hoef je volgens E. niets meer uit te leggen, dat is ontmoeten, gewoon van mens tot mens.

-Voor C. staat empathie centraal en omdat het verbale soms moeilijk te uiten, maar soms ook moeilijk te begrijpen is, ontwikkelde ze daartoe een intuïtiviteit waardoor het niet meer uitmaakt of je iets zegt of alleen maar knikt. Het gaat dan helemaal niet meer verbaal, de manier waarop je elkaar ontmoet.

-Het toespitsen van alle zintuigen in het leggen en onderhouden van contacten is voor B. niet alleen strategie, maar ook een tweede natuur geworden. Het gaat erom wat zich in die eerste seconden allemaal afspeelt en hoe voorzichtig je daarmee omgaat. Vanaf dan is het iets dat heel erg om woorden vraagt.

-Hoewel J. aanvankelijk meent alles met taal te doen, door gewoon te zitten praten tegenover elkaar. Dit blijkt ze echter nooit te doen, maar juist wel allemaal dingetjes eromheen, heel terloops en onbedoeld. Ten slotte gaat het erom er met ze te zijn: er te zijn en dichtbij te komen. Dan gaat het niet meer om taal, wat diegene ook zegt en of ik hem wel of niet versta, dat is eigenlijk niet meer zo belangrijk.

-Intuïtie en bezieling zijn uitgangspunten voor I. op zoek naar de weg naar binnen. Het gaat bij haar om verbondenheid en echt contact en dan is zo'n ontmoeting ook lichamenlijk voelbaar. Intuïtief voelt ze aan of het klopt of niet, het is een soort feeling die je ontwikkelt voor wat er wel en niet bij je past. Het verbale hoeft bij het maken van contact zeker geen hoofdzaak te zijn, een gesprek kan ook bestaan uit samen een tijdlang stil zijn.

6.5 Ten slotte

Hoewel het zich in de aanvang niet zo liet aanzien, blijkt uit het bovenstaande dat uiteindelijk door alle geïnterviewden het verbale contact bij het ontmoetingsmoment niet als doorslaggevend te worden ervaren. Daarnaast is duidelijk geworden dat omgevingsfactoren zeer bepalend kunnen zijn en de mogelijkheden gezien de werkomstandigheden soms wel heel veel te wensen over laten, hetgeen dan weer hoge eisen stelt aan de creativiteit van de geestelijk verzorger. De vanzelfsprekende 'terloopse dingetjes erom heen' blijken dan wel degelijk onbewust deel te gaan uitmaken van een professionele benaderingsstrategie. Hoewel in de opleiding het accent van dit professionele contact meestal wordt gelegd op het gesprek is voor het ont-moeten toch meer bewustwording nodig voor al die 'terloopse' dingetjes eromheen, dan we in de privésfeer gewend waren.

LITERATUUR

Baart, Andries, *Een theorie van de presentie* (Utrecht 2001).

Baart, Andries, *Globale schets van de presentietheorie, achtergrond bij de praktijkverhalen* (HV uitgave 2003).

Benjamin, Walter, Over taal in het algemeen en over taal van de mens, *Maar een storm waait uit het paradijs. Filosofische essays over taal en geschiedenis* (Nijmegen 1996).

Buber, Martin, *Ik en Jij* (oorspr. 1923; Utrecht 1998).

Cliteur, Paul en Douwe van Houten red. *Humanisme, Theorie en praktijk* (Utrecht 1993) p. 321-332, p. 265-278.

Ende, Tonja van den, *In levende lijven, Identiteit, lichamelijkeheid en verschil in het werk van Luce Irigaray* (proefschrift UvH 1999).

Gendlin, Eugene, *Focussen, Gevoel en je lijf* (Haarlem 1999).

Goldberg, Philip, *De kracht van intuïtie*, vertaald door A. Pieterse (Utrecht 1988).

't Hart- Hertog, Sonja, 'Een verrassend antwoord heeft recht van bestaan', *Vormen van bestaan, Humanisme in de praktijk gebracht* (Utrecht, 1990) p. 10-36.

Hoogeveen, Elly, *Verbondenheid, Opstellen over humanistische geestelijke verzorging* (UvH 1996).

Hoogeveen, Elly, *Eenvoud en strategie, De praktijk van Humanistisch geestelijk werk* (Amersfoort/Leuven 1991).

Jorna, Ton, *Door eenvoud verbonden* (Alphen aan de Rijn 1997).

Levinas, E, *Het menselijk gelaat*, vertaald door A. Peperzak (Amsterdam 1969, 8^e druk 2003).

Maso, Ilja en Adri Smaling, *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie* (Amsterdam 1998).

Praag, J.P. van, *Grondslagen van Humanisme* (Meppel 1978).

Praag, J.P. van, *Geestelijke verzorging op humanistische grondslag* (Uitgave HV 1958).

Smaling, Adri en Florence van Zuuren, *De praktijk van kwalitatief onderzoek* (Amsterdam 1992).

Verhoeven, Cornelis, *De resten van het vaderschap, Beschouwingen over de levensloop* (Baarn 1975).

Vlek, Wouter, *Aan het woord, Over taal, spreken en het existentiële belang van woorden in het humanistisch geestelijk werk* (doctoraalscriptie UvH 2002).

Wittgenstein, Ludwig, *Tractus logico-philosophicus*, vertaald door W.F. Hermans (Amsterdam 1975, 6^e druk 1998).

Wittgenstein, Ludwig, *Filosofische onderzoekingen* (oorspr. 1953, 2^e druk Amsterdam 2002).

IJssel, Suzette van, *Daar hebben humanisten het niet zo over* (proefschrift UvH 2007).